

Genus, klass och sexualitet
- om genus, jämställdhet, sexualitet
och samlevnadsundervisning vid några
gymnasiers individuella program

Bengt Sundbaum

Master of Public Health

Uppsats

MPH 2005:5

NHV
Nordiska högskolan
för folkhälsovetenskap

norden

Nordiska ministerrådet

Genus, klass och sexualitet - om genus, jämställdhet, sexualitet och samlevnadsundervisning vid några gymnasiers individuella program.

© Nordiska högskolan för folkhälsovetenskap

ISSN 1104-5701

ISBN 91-7997-089-3

Master of Public Health

– Uppsats –

Uppsatsens titel och undertitel				
Genus, klass och sexualitet - Om genus, jämställdhet, sexualitet och samlevnadsundervisning vid några gymnasiers individuella program				
Författare				
Bengt Sundbaum				
Författarens befattning och adress				
Utredare, Enheten för demokrati och hälsa Statens folkhälsoinstitut 103 52 Stockholm				
Datum då uppsatsen godkändes			Handledare NHV/extern	
26 januari 2005			GK MD, MPH, PhD Gunilla Krantz	
Antal sidor	Språk – uppsats	Språk – sammanfattning	ISSN-nummer	ISBN-nummer
56	Svenska	Svenska	1104-5701	91-7997-089-3

Sammanfattning
<p>Unga människors sexualitet utvecklas till stor del i samklang med den egna könsspecifika kamratgruppen. Det bidrar till att göra mötet med det motsatta könet sårbart och präglad av den egna kamratgruppens förväntningar. En angelägen uppgift för skolans sex- och samlevnadsundervisning är därför att ge utrymme för samtal mellan pojkar och flickor i frågor som rör sexualitet samt att medverka till att bryta könsstereotypa föreställningar. Elever, som efter obligatoriska skolan ej antagits till gymnasieskolans nationella program, erbjuds plats på ett så kallat individuellt program (IV). Fler elever vid individuella programmet än gymnasieskolans övriga elever tycks ha ett riskbeteende med avseende på sexuell och reproduktiv hälsa.</p> <p>Syftet med denna studie var att undersöka skillnader efter kön och födelseland avseende IV-elevers attityder i könsrollsfrågor, deras förmåga att kommunicera i frågor rörande sexualitet samt att utvärdera en tidsbegränsad sex- och samlevnadsundervisning. En enkät besvarades av 345 elever på individuella programmet vid 13 olika gymnasieskolor. Vid sex av skolorna genomförde därefter lärarna undervisning av livskunskapskaraktär med fokus på attityder och kommunikation kopplat till sex- och samlevnad. Vid de återstående sju skolorna genomfördes ingen liknande sex- och samlevnadsundervisning. Cirka en månad efter försöksundervisningen delades samma enkät ut till eleverna vid försöks- och kontrollskolorna. Den inledande enkäten visade att pojkar och gruppen utomnordiskt födda elever hade en mer fördomsfull syn i frågor som rör sexualitet, arbetsfördelningen i hemmet samt hade svårare att tala med partnern om preventivmedel jämfört med flickor respektive elever födda i Norden. Pojkar hade svårare än flickor att säga nej till sex även då de inte ville ha sex. Några effekter av försöksundervisningen på ungdomarnas attityder, preventivmedelsanvändning eller förmåga att tala om sexualitet kunde ej konstateras.</p> <p>Det behövs ett långsiktigt och brett arbete för att påverka attityder och beteende inom området sexualitet och samlevnad. Inte bara undervisningen är viktig utan också alla de övriga könsrelaterade budskap som möter eleverna under en skoldag. Det behövs mer kunskap om hur olika samhällsaktörer i samverkan kan bidra till att ungdomar – i synnerhet de mest riskutsatta – ska bli bättre rustade att göra egna hälsosamma val.</p>
Nyckelord
Genus, sexualitet, sex- och samlevnadsundervisning, ungdomar, skolan

Master of Public Health

– Essay –

Title and subtitle of the essay				
Gender, social class and sexuality - About gender, equity, sexuality and sex education for school drop-outs				
Author Bengt Sundbaum				
Author's position and address Public Health Planning Officer, Unit of Health and Equity National Institute of Public Health 103 52 Stockholm Sweden				
Date of approval January 26, 2005			Supervisor NHV/External GK MD, MPH, PhD Gunilla Krantz	
No of pages 56	Language – essay Swedish	Language – abstract English	ISSN-no 1104-5701	ISBN-no 91-7997-089-3

Abstract

For most young people their sexual identities are primarily shaped by interaction with the same-sex peers which easily leads to misunderstandings and difficulties in communicating issues about sexuality with the opposite sex. Pupils leaving nine year compulsory school in Sweden without the qualifications required for admittance to the standard national programmes at the upper secondary school are offered to attend an “individual programme”. These individual programme attenders, or drop-outs from the national programmes, seem to have a higher risk behaviour compared to young people attending a theoretical or vocational programme at upper secondary school level.

The objective of this study was to examine differences in gender role thinking and communication skills between the sexes and to relate the results to sex and ethnicity. Furthermore to evaluate a time limited sex education programme focusing on gender role attitudes and communication skills.

The result of a questionnaire, administrated to 345 pupils at 13 individual programmes, showed that males and young people born outside a Nordic country expressed a higher degree of double standards and had more difficulties in communicating with their partner about contraceptives compared to the female pupils and those pupils born in a Nordic country. Men had more difficulties compared to women in refusing undesired sex. The individual programme attenders were divided into an intervention group and a control group. The intervention consisted of about 15 lessons of sex education focusing on gender role attitudes. Both groups answered the same questionnaire one month after the sex education intervention. The analyses of the result of the questionnaires showed no statistically significant differences between the intervention and the control group.

In order to influence young people’s attitudes and behaviour in the field of sexuality and gender roles, a comprehensive work is a precondition. Not only the teaching is important but also gender related messages which confront the pupils all over the day. There is also a need for more collaboration between local organisations in order to convey appropriate education, counselling and individual support to make young people at risk better equipped to make their own choices healthier.

Key words

Gender, drop-outs, young people, sexuality, sex education

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Introduktion.....	4
Hälsa, kön och klass i skolan	4
Ett sociokulturellt perspektiv på barn och ungdomars utveckling	5
Köns- och klassmönster i relation till sexualitet	6
Sexuellt överförda infektioner – ett nordiskt och globalt folkhälsoproblem	8
Skolans sex- och samlevnadsundervisning	9
Elever vid gymnasieskolans individuella program – en riskgrupp	13
Syfte och övergripande frågeställningar	14
Metod	14
Design	14
Population	15
Förberedelser och använda instrument	17
Statistisk bearbetning	20
Etiska överväganden	20
Resultat	21
I. Attityder och förmåga att kommunicera i sex- och samlevnadsfrågor samt preventivmedelsanvändning hos samtliga IV-elever	21
II. Utvärdering av försöksundervisningen	26
Diskussion	29
IV-elevernas attityder och förmåga att kommunicera i frågor som rör sexualitet och preventivmedelsanvändning	30
Jämförelser med andra studier	33
Metodöverväganden.....	35
Utvärdering av försöksundervisningen	37
Jämförelser med andra studier	38
Metodöverväganden	39
Slutsatser	43
Omnämmanden	44
Referenser	45
Appendix	49

INTRODUKTION

Hälsa, kön och klass i skolan

Jämte huvuduppgiften som kunskapsförmedlare har skolan sedan lång tid tillbaks också haft en hälsofostrande roll. Denna roll har vilat på såväl den elevvårdande personalen som lärarna. I befolkningskommitténs betänkande från slutet av 1930-talet betonas vikten av att skolans undervisning i sexualkunskap, familjekunskap, huslig ekonomi och föräldrakunskap kraftigt förbättras. I 1940 års skolutredning fick hälsofrågorna en betydande plats i form av gymnastik, lek, idrott och friluftsdagar. Vikten av fria, näringsriktiga skolmåltider kom också i centrum och genom insatser för barnen sågs en möjlighet att också påverka deras föräldrar i hälsoavseende (Svederberg, Svensson & Kindeberg, 2001).

Enligt den nu gällande läroplanen för grundskolan (Utbildningsdepartementet, 1994a) ansvarar skolan för att varje elev efter genomgången grundskola har grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt har förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön. Enligt läroplanen för gymnasieskolan (Utbildningsdepartementet, 1994b) är det skolans ansvar att varje elev, som slutfört utbildningen på gymnasieskolans nationella och specialutformade program, har kunskaper om förutsättningar för en god hälsa.

I läroplanerna finns också jämställdhetsperspektivet uttryckt. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan och de krav och förväntningar som ställs på dem bidrar, enligt grundskolans läroplan, till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt eller manligt. Skolans ansvar för att motverka traditionella könsmonster betonas också. Den skall ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla förmåga och intressen oberoende av könstillhörighet.

Sexuella kränkningar, definierade som ovälkommet uppträdande grundat på kön eller ovälkommet uppträdande av sexuell natur som kränker den drabbades integritet (JämO, 2003), har uppmärksamrats alltmer i senare års skoldebatt. I en doktorsavhandling av Katja Gillander Gådin (2002) konstateras, att förekomsten av sexuella kränkningar i skolan utgör en signifikant riskfaktor för psykisk ohälsa bland flickor. Gillander Gådin drar slutsatsen, att skolans hälsoarbete behöver vara mer genussensitivt med en ökad medvetenhet om rådande genusregim vid skolan, samt vara redo att bemöta den genusrelaterade, asymmetriska fördelningen av makt mellan eleverna.

Ökad jämställdhet, i synnerhet avseende en förändrad mansroll, ses i en doktorsavhandling av Örjan Hemström (1998) som ett viktigt led i att minska mäns överdödlighet jämfört med kvinnor.

En gryende förändring av könsmönstren bland unga i skolan

Som ett möjligt resultat av senare decenniernas fokus på jämställdhet tycks en förändring av könsmönstren i skolan kunna skönjas. I en kunskapsöversikt över ungas könsmonster i skolan konstateras att den forskningsbild, som vi känner från 1980-talet av tämligen klara könsmonster, där pojkar dominerar klassrumsverksamheten, modifieras av nyare studier. Det finns idag mer av variationer mellan olika klasser, situationer och ämnen (Öhrn, 2003). Enligt samma kunskapsöversikt finns flera studier, både från Sverige och från andra länder, som visar att flickorna inte bara underordnar sig, utan konfronterar sina villkor och försöker vidga sitt handlingsutrymme, och i högre grad än tidigare är synliga som aktörer. Författaren refererar emellertid också till flera studier, i vilka flickors sociala klasstillhörighet identifieras som väsentlig för hur de definierar sig, agerar och bemöts. Hon drar slutsatsen, att det är främst inom det sociala mellanskiktet, som man stöter på de ”nya” utåtriktade, aktiva och säkra flickorna. Det saknas omfattande forskning, men studier pekar på att flertalet ”tysta” flickor har lågutbildade föräldrar och att deras tystnad dessutom tycks öka under högstadietiden. Samtidigt som flickor från arbetarklassen i vissa avseenden klarar sig bättre än pojkar med samma bakgrund, visar studier att de knappast erövrat skolan. Dessa flickors vardag präglas av underordning i mötet med pojkar, mellanskiktsflickor och en skola, vars undervisning och arbetsformer de känner främlingskap inför (Öhrn, 2003).

Ett sociokulturellt perspektiv på barn och ungdomars utveckling

Enligt Bronfenbrenner (1977) påverkas en människas utveckling, och därmed också attityder och beteende, av den omgivande kontext eller ”ekologi” människan befinner sig i. Denna omgivande kontext är bredare och mer differentierad än vad exempelvis utvecklingspsykologiska teorier tidigare tagit hänsyn till. De omgivningsfaktorer, som har betydelse för ett barns utveckling, kan ses som en serie system, som innefattas i varandra. Närmast innefattas barnet i olika mikrosystem - hemmet, föräldrarna, nära släktingar, skolan. Mesosystemet omfattar relationerna mellan miljöer och personer som står barnet närmst, d.v.s. olika mikrosystem, till exempel föräldrarnas och skolpersonalens relationer till varandra, kamratgruppen, föreningslivet. Exosystemet kan ses som ett utsträckt mesosystem omfattande också andra informella strukturer – grannar, massmedia, olika trygghetssystem, företrädare för lokala myndigheter med fler. Makrosystemet omfattar faktorer på samhällsnivå, till exempel lagar och kultur.

Ett ekologiskt perspektiv på mänsklig utveckling, innefattande såväl attityder som beteendemässiga aspekter, måste således omfatta individens växelverkan med hela sin omgivning, så som den beskrivits i form av olika ”system”. Det innebär att en process, innefattande förändrade attityder och beteenden hos elever på individuella programmet, inte kan ses som isolerad från en mängd omgivningsfaktorer. Dessa har samband med familjens och kamratgruppens inställning till jämställdhet, egna erfarenheter av det motsatta könet, den kultur och det samhälleliga normsystem, man vuxit upp i, samt de könsrelaterade budskap som ungdomar möter i massmedia, skolmiljö etc.

Köns- och klassmönster i relation till sexualitet

Utgångspunkter och definitioner

Inom kvinnoforskningen har, sedan lång tid tillbaka, gjorts en distinktion mellan biologiskt kön och sociokulturellt kön eller gender (Hirdman, 1988). Båda begreppen har visat sig vara viktiga inom folkhälsoforskningen då det gäller att förklara skillnader i hälsa mellan män och kvinnor (Hammarström, Härenstam & Östlin, 1996). Begreppet "gender" är en engelsk term och motsvarande svensk terminologi är genus. Sociokulturellt kön, gender eller genus kan sägas vara de föreställningar, oskrivna lagar och regler som råder i ett samhälle om vad som är manligt och kvinnligt, samt möjligheter och handlingsutrymme för män och kvinnor. Det maskulina ses som överordnat och som norm i samhället, medan det feminina står för underordning.

Begreppet genussystem definieras av Hirdman (1988) som en beteckning på ett nätverk av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags mönstereffekter eller regelbundenheter. Genussystemet är således en sorts ordningsstruktur i samhället, byggt på kön. Den ena av de två bärande logikerna eller principerna i vårt genussystem är, enligt Hirdman, isärhållandets princip, en dikotomisering av manligt och kvinnligt. Den andra logiken är hierarkin med mannen som norm. Mannen ses som företrädare för det allmängiltiga och det kvinnliga får följaktligen härledas till det särskilda.

Connell (1996) menar att genusrelationerna är en av de mer betydande strukturerna i alla dokumenterade samhällen. Han tänker sig en tredelad modell för genusstrukturen, där han särskiljer relationer byggda på makt, produktion och emotionell bindning. Relationer byggda på makt är, enligt Connell, den viktigaste faktorn i västerländsk genusordning, innebärande manlig dominans och kvinnlig underordning. Connell understryker också, att genusperspektivet interagerar med såväl klass som nationalitet och samhällsposition. Vi kan således inte förstå klass eller etnicitet, utan att hela tiden också relatera till genus. Det medför i sin tur att det inte finns en maskulinitet eller femininitet. Vita mäns maskulinitet skapas till exempel, enligt Connell, inte enbart i relation till vita kvinnor, utan också i relation till svarta män.

Det råder emellertid inte någon enighet inom den könsteoretiska forskningen om innebörden i begreppen kön och genus eller om någon distinktion mellan de två begreppen överhuvudtaget är meningsfull att göra. Enligt Connell (1987) införlivas inte bara mentala mönster, utan också rent kroppsliga upplevelser av exempelvis styrka genom medverkan i sociala praktiker, vilket påverkar identitetsutveckling och relation till motsatta könet.

I flera av de internationella studier, som refereras i det följande, används uttryck, som i svensk översättning motsvaras av uttrycken fördomsfull, traditionell, stereotyp samt dubbelmoral, för att benämna olika attityder i frågor som rör sexualitet. Enligt Nationalencyklopedin (2003) kan ordet "traditionell" i samband med exempelvis könsrollsmönster ha *en klandrande innebörd, alltför konservativ, föråldrad*. "Stereotyp" används i betydelsen *förenklad, ofta allmänt omfattad föreställning om*

utmärkande egenskaper hos alla som tillhör en viss grupp, till exempel nation, ras, religion eller kön, också en grupp där man själv ingår. Termen "könsroll" (eng. sexual role) betecknar rådande föreställningar om hur män respektive kvinnor skall bete sig privat eller i samhällslivet. Då begreppet könsroll används i den fortsatta framställningen ska ordet ses i denna betydelse. Dubbelmoral (eng. double standards) används i betydelsen moral som ställer olika krav på olika individer särskilt män och kvinnor.

Dessa olika benämningar har i svenskt språkbruk en tydligt värderande innebörd. I de refererade studierna kan benämningarna emellertid också ses som uttryck för ett genusperspektiv, eller en genusordning, genom att de är kopplade till oskrivna regler och lagar för kvinnors respektive mäns olika sexuella handlingsutrymme. Till exempel använder sig Buysse och van Oost (1997a) av uttrycket traditionella könsrollsmönster (traditional gender role script) för att beteckna icke-tillåtande attityder till att kvinnor tar initiativ till kondom användning. Uttrycket "dubbelmoral" (acceptance of a traditional double standard) kan i en studie av Caron, Davis, Halteman och Stickle (1993) ses som ett annat exempel på genusrelaterade, oskrivna lagar, vilka skiljer mäns och kvinnors sexuella handlingsutrymme. Som måttstock på graden av dubbelmoral använder Caron et al resultatet på instrumentet "the Double Standard Scale" (DSS), vilket även ingår som en del i den enkät som använts i denna studie.

Enligt Nationalencyklopedin (2003) används begreppet "attityd" för att beteckna en varaktig inställning, som byggts upp genom erfarenheter och innebär att man är för eller emot någonting. En attityd anses bestå av kognitiva, affektiva och intentionella komponenter. Den sistnämnda komponenten kan ses som den beredskap en person har att handla utifrån sin attityd. Dock har mer övergripande attityder hos individen visat sig mycket stabila och försök att påverka och förändra dem har mötts av psykologiskt motstånd hos individen.

Ungdomars sexuella riskbeteende

Unga människor är i mer eller mindre grad utlämnade åt sig själva att finna vägar att, tillsammans med andra jämnåriga, och i enlighet med samhällets förväntningar och rådande genussystem, inkorporera sexualiteten i sina liv (Helmius, 1990). Det innebär med nödvändighet också ett visst mått av experimenterande och risktagande. En målsättning att ge ungdomar verktyg och kunskaper, för att så långt det är möjligt skydda sig mot sexualitetens negativa konsekvenser, bör bygga på de kunskaper, som idag finns om de faktorer och strukturer som har samband med riskbeteende inom sexualitetens område.

En studie av Buysse och van Oost (1997b), som bygger på intervjuer med cirka 450 belgiska ungdomar med samlagserfarenhet, visar hur socialiseringen in i traditionellt könsrollstänkande kan vara ett hinder för "säkrare sex". Studien visar att de flesta ungdomar har säkrare sex som en målsättning, men majoriteten av dessa förlitar sig på att uppnå sin målsättning genom val av en "säker" partner. Det är dock en strategi som oftast inte är speciellt framgångsrik på grund av svårigheterna att kommunicera med sin

partner kring hans/hennes sexuella historia. Svårigheterna att kommunicera kring ”säkrare sex” gjorde också att de intervjuade i allmänhet inte visste vilken inställning partnern hade i dessa frågor. De kvinnor i studien, som ville använda kondom i en relation, var visserligen lika framgångsrika som männen med samma målsättning, men de var hänvisade till mer långsiktiga förhandlingsstrategier jämfört med männen. De kvinnor, som upplevde sin partner som dominant, lyckades i lägre utsträckning uppnå sin målsättning.

En amerikansk studie av Caron et al (1993) visar på ett omvänt samband mellan dubbelmoral (double standards) hos kvinnor och deras förutsättningar att ta initiativ till kondomanvändning i en sexuell relation. De kvinnor, som hade en hög grad av dubbelmoral/fördomsfullt könsrollstänkande, uppnådde i lägre utsträckning att kondom användes i en sexuell relation. Motsvarande samband gällde dock ej för männen i studien. Graden av dubbelmoral mättes i studien med instrumentet ”the Double Standard Scale”.

Wight, Abraham och Scott (1998) utgår från tre teman baserade på sociologisk forskning. Först och främst är sexualitet till stora delar inlärd och denna inläring är olika för pojkar och flickor. För det andra påverkar kultur och maktfördelning det sätt på vilket pojkar och flickor upprätthåller heterosexuella relationer. För det tredje är människors uppfattning om risker kulturellt beroende. De flesta unga människors sexuella identitet utvecklas i samklang med den egna könsspecifika kamratgruppen, vilket gör mötet med det motsatta könet sårbart och präglad av den egna kamratgruppens uppfattningar och förväntningar. Författarna menar, att en av sex- och samlevnadsundervisningens viktigaste uppgifter därför borde vara att underlätta för ungdomar att byta ut ett homosocialt perspektiv mot en mer heterosocial medvetenhet. Den kanske viktigaste komponenten i sex- och samlevnadsundervisningen är följaktligen att underlätta och avdramatisera diskussioner kring sexualitet och samlevnad mellan könen.

En asymmetrisk maktfördelning tillåter flickor endast ett begränsat sexuellt utrymme och är också klassberoende. Det gäller i synnerhet för flickor med arbetarbakgrund att balansera mellan ”torris”- och horastämpeln samt att hantera en underordnad position i såväl ett genus- som ett klassperspektiv (Berggren, 2001). Förutsättningarna att förhandla om kondomanvändning i en sexuell relation, för att undvika att bli gravid eller undvika en sexuellt överförd infektion, framstår inte som speciellt gynnsamma för dessa flickor.

Sexuellt överförda infektioner – ett nordiskt och globalt folkhälsoproblem

Sexuellt överförda infektioner, till exempel klamydia och gonorré, utgör ett folkhälsoproblem såväl i de nordiska länderna, som internationellt. WHO uppskattade i mitten av 90-talet den årliga globala incidensen av klamydia till 89 miljoner smittade (WHO, 1996). Enligt tillgänglig statistik över klamydiaincidens från de nordiska

länderna (Smittskyddsinstitutet, 2003a; Folkehelseinstituttet, 2003) rapporterades i Sverige 24 692 och i Norge 15 261 smittade under 2002. För Danmark har uppgift om exakt antal smittade ej erhållits men, enligt Statens Serum Institut (2003) i Danmark, smittas årligen cirka 14 000 personer. Statistik från Finland och Island har ej funnits tillgänglig. Incidensen för år 2002 innebär för både Norge och Sverige en ökning jämfört med de närmast föregående åren.

För Sveriges del har, enligt Smittskyddsinstitutets (2003b) kommentarer till klamydiastatistiken, klamydiaincidensen sedan 1997 ökat med knappt 80 %. Främst är det ungdomar mellan 15 och 24 år som drabbats. Av den totala incidensen år 2002 återfanns 42 % av fallen i åldersgruppen 20-24 år och 23 % bland 15-19-åringar. Sett över samtliga åldergrupper har det skett en utjämning mellan könen genom att männen ökat sin andel av antalet positiva. Ökningen av klamydiaincidensen är reell och kan inte förklaras fullt ut med känsligare diagnostik eller ökad provtagning.

Är den ökade incidensen av klamydiainfektion en indikation på ett förändrat sexuellt risktagande bland ungdomar under 90-talet? En studie, Allmänheten och hiv/aids (Herlitz, 2001), som bygger på fyra postenkäter mellan åren 1989 och 2000, ger en möjlighet att följa ett representativt urval i befolkningen över tid. Enligt denna studie ökade rädslan för att få klamydia väsentligt mellan 1997 och 2000, särskilt för män och kvinnor 18-24 år, vilket kan ses som en ökad riskmedvetenhet. Utifrån de olika delstudierna går det också att se en trend mot en alltmer tillåtande inställning till sexuella relationer utanför fasta förhållanden. Denna trend avspeglas också i en ökning av antalet sexualpartners bland män i 20-årsåldern och kvinnor strax under 20. En ökning av andelen ungdomar, som haft samlag ”första kvällen”, kan också ses under 90-talet, i synnerhet utanför storstadsområdena vilket betyder att en regional utjämning skett. Användningen av kondom minskade något under 90-talet med undantag för manliga och kvinnliga 16-17 åringar och manliga 20-24 åringar vilka ökade sin kondomanvändning.

Skolans sex- och samlevnadsundervisning

Skolans sex- och samlevnadsundervisning, tillsammans med ungdomsmottagningarnas verksamhet, ses som centrala delar i arbetet med att förebygga sexuellt överförda infektioner (STI) och att främja sexuell och reproduktiv hälsa bland ungdomar i Sverige. Som första land i världen införde Sverige obligatorisk sex- och samlevnadsundervisning 1955 (Centerwall, 1995) och allt sedan dess har sex- och samlevnadsundervisningen i vårt land varit föremål för stort intresse, såväl i svensk media som internationellt.

Skolans sexualundervisning i ett historiskt perspektiv

Under 1920-talet började synen på sexualitet förändras i riktning mot en mer frigjord syn. Samtidigt ökade insikten om sambandet mellan olika sociala problem och sexualitet, bland annat spridningen av könssjukdomar, vilket fick dåvarande

Skolöverstyrelsen att 1925 aktualisera behovet av en handbok i hygien och sexualfrågor. Kunskaper om sexualitet och preventivmedel skulle dock fortfarande förmedlas med försiktighet till ungdomar och det var, enligt 1910 års preventivmedelslag, förbjudet att informera om, och sprida, kondomer. Oron för den låga nativiteten i landet under 30-talet gjorde att tidig familjebildning uppmuntrades och en statlig sexualpolitik för skolväsendet, syftande till en enhetlig kunskapsförmedling till alla, började ta form. År 1942 rekommenderade regeringen att sexualkunskap skulle införas i skolan. Den första officiella handledningen för sexualundervisningen i folkskolan kom 1945 och 1956 blev sexualundervisning obligatorisk. Den dominerande synen, så som den kom till uttryck i statliga handledningar och styrdokument, var emellertid att sexualiteten måste begränsas och tyglas.

Under 1960-talet förändrades än en gång synen på sexualitet i riktning mot ökad acceptans för föräktenskapliga förbindelser och homosexualitet. Den nya abortlagen, som trädde i kraft 1975, gav kvinnan under vissa villkor rätten att själv fatta beslut om abort. Denna förändrade syn på sexualitet avspeglades också tydligt i Skolöverstyrelsens nya handledning för samlevnadsundervisning som utkom 1977. Enligt denna sågs sexualiteten som en källa till glädje och lycka i gemenskapen med en annan människa och som en integrerad del i människans liv. Eleverna skulle vara med och forma undervisningen, som skulle vara dialoginspirerad och förmedlande. Vikten av att förmedla faktaundervisning betonades, vilket försvårade skolans möjlighet att anpassa undervisningen efter elevernas behov (Skolverket, 2000b).

I och med införandet av nya läroplaner för både grund- och gymnasieskolan 1994 blev den svenska skolan målstyrd och starkt decentraliserad. Det innebar att 1977 års detaljerade handledning för samlevnadsundervisning inte längre hade någon giltighet.

Riktlinjer för den nuvarande sex- och samlevnadsundervisningen

De nu gällande riktlinjerna för sex- och samlevnadsundervisningen finns främst i läroplanerna för den obligatoriska grundskolan (Utbildningsdepartementet, 1994a), samt för frivilliga gymnasieskolan (Utbildningsdepartementet, 1994b). Läroplanerna för båda skolformerna slår fast att rektor ansvarar för att eleverna får undervisning i ämnesövergripande kunskapsområden. Som ett, av flera, exempel på ämnesövergripande kunskapsområden, nämns sex- och samlevnadsfrågorna. I kursplanen för grundskolan (Skolverket, 2000a) preciseras vilka kunskapsmål alla elever skall ha uppnått i slutet av årskurs nio. Bland dessa mål finns kunskap om sexuellt överförbar smitta, samt om preventivmedel. För gymnasieskolan finns inga sådana kunskapsmål inom området sexualitet. Varken läro- eller kursplaner anger emellertid hur undervisningen skall bedrivas, inte heller mer detaljerat innehåll eller omfattning i antal lektioner. På regeringens uppdrag har Skolverket, som stöd för sex- och samlevnadsundervisningen, publicerat ett referensmaterial ”Kärlek känns! förstår du”, i vilket främst betonas lärarens roll som samtalsledare, samt vikten av att utgå från elevernas frågor och erfarenhetsvärld (Centerwall, 1995).

Sex- och samlevnadsundervisningen kvalitetsgranskas

På regeringens uppdrag genomförde Skolverket 1999 en kvalitetsgranskning av skolans sex- och samlevnadsundervisning (Skolverket, 2000b). Granskningen genomfördes i 51 grundskolor och 29 gymnasieskolor, med tonvikt på bland annat jämställdhet. Ett antal frågor som rörde perspektiv på undervisningen ställdes, till exempel elevinflytande, synen på lärande och lärande miljöer, samt vilka delområden av kunskapsområdet sex- och samlevnad skolorna tog upp i undervisningen. Resultatet visade på stora variationer, inte bara mellan skolor, utan också inom enskilda skolor. I allmänhet saknades nedskrivna mål för undervisningen och i endast fyra av grundskolorna och sex av gymnasieskolorna tog rektor ett aktivt ansvar, i enlighet med läroplanen. I ungefär hälften av grundskolorna bedrevs sex- och samlevnadsundervisningen endast inom biologiämnet. Det innebar visserligen att alla eleverna fick undervisning, men tonvikten låg mer på kropp och biologi och mindre på manlig/kvinnlig identitet och samspel mellan flickor och pojkar. Ungefär 11 av de 29 gymnasieskolorna hade knappast någon undervisning alls, medan sex av dem hade obligatoriska kurser för alla eleverna. I rapporten slås fast att fler skolor behöver utveckla ett arbetssätt som möjliggör för eleverna att reflektera över begrepp som identitet, sexualitet, kärlek och jämställdhet och utgöra mötesplatser för ”goda samtal”. I rapporten konstateras också att ju äldre eleverna blir, desto mindre framträdande blir jämställdhetsfrågorna i undervisningen. Man konstaterar, att medvetenheten om att uppmärksamma både flickor och pojkar finns, men endast en tredjedel av skolorna har ett arbetssätt där både flickors och pojkars liv och erfarenheter kommer fram. Man ger exempel på hur pojkar och flickor medvetet erbjuds olika undervisning, enligt traditionell könsrollsuppfattning, och hur lärarna tycks ha lättare för att motivera varför sex- och samlevnadsundervisning är viktig för flickor, men hade svårare att se pojkarnas behov.

Sex- och samlevnadsundervisningens effekter

Att det, enligt Skolverkets kvalitetsgranskning (Skolverket, 2000b), i allmänhet saknas nedskrivna mål för sex- och samlevnadsundervisningen i skolorna innebär att den blir svår att utvärdera. Bristen på vetenskapligt hållbara utvärderingar tycks också vara ett internationellt problem. I en översikt (Oakley et al, 1995) granskades 270 internationella artiklar på temat undervisningsinsatser inom området sexuell hälsa för ungdomar. Endast 12 av dessa bedömdes vara metodologiskt sunda studier och, av dessa, visade endast en studie (Rotheram-Borus, Koopman, Haignere & Davies, 1991) en påverkan på ungdomarnas sexuella riskbeteende som resultat av den genomförda undervisningen.

I en belgisk studie (Buisse et al, 1997a) utvärderades effekterna av ett skolbaserat undervisningsprogram kring säkrare sex. Programmet var framgångsrikt ifråga om att påverka elevernas kunskaper och förmåga att kommunicera kring dessa frågor, men påverkade inte elevernas intentioner att använda kondom. Resultatet av undervisningsprogrammet var dock olika för elever vars könsrollstänkande skiljde sig åt. Fler kvinnor än män ansåg att män skulle ta initiativ till kondom användning och fler män än kvinnor ansåg att kvinnan skulle ta initiativet till kondom, vilket skulle kunna utgöra en grund för missförstånd kring vem som förväntas ta initiativ till säkrare sex i

en relation. Studiens resultat gav dock ej stöd för antagandet att ungdomar med traditionellt könsrollstänkande, enligt vilket endast män förväntas ta initiativ till kondomanvändning, hade ett högre riskbeteende.

I en översikt av UNAIDS (Grunseit, 1997), FN:s organ för hiv/aidsfrågor, granskades 68 studier på temat hiv/sex- och samlevnadsundervisningens effekter på ungdomars beteende. I 22 av dessa studier konstaterades effekter i form av uppskjuten samlagsdebut, minskat antal sexpartners, minskat antal oavsiktliga graviditeter eller minskad incidens av sexuellt överförda infektioner (STI). I UNAIDS-rapporten konstateras emellertid samtidigt varierande kvalitet avseende det statistiska materialet och studiedesign, vilket minskar tillförlitligheten. Det är också tveksamt i vilken utsträckning målsättningarna för de granskade interventionerna är i överensstämmelse med den syn på ungdomssexualitet, som präglar sex- och samlevnadsundervisningen i svenska skolor, och som uttrycks i exempelvis referensmaterialet "Kärlek känns! förstår du" (Centerwall, 1995). I UNAIDS-rapporten anges också gemensamma drag för framgångsrika, förebyggande program. Sådana gemensamma drag är att interventionerna bygger på en teori för beteendeförändringar, att programmet fokuserar på uppskjuten samlagsdebut eller på preventivmedelsanvändning, att interventionens omfattning är minst 14 timmar, att interaktiva metoder som rollspel och diskussioner används i programmet, samt att tillgång till fortbildning erbjuds dem som ska genomföra interventionen.

I en svensk studie (Kindeberg & Christensson, 1994) utvärderades en tvåårig försöksundervisning i sex- och samlevnad, som byggde på kontinuerlig och djupinriktad undervisning. Förutom ändrade attityder kunde man konstatera en ökad handlingsberedskap hos eleverna, mätt med enkätfrågor, att undvika risker och tillämpa säkrare sex i en relation. Något samband mellan ökad faktakunskap och förändrat beteende visar dock inte studien. Den modell för djupinriktad undervisning, som enligt författarna påverkade elevernas attityder och handlingsberedskap, innehöll följande moment:

- Definition av centrala ämnen som behöver diskuteras i undervisningen
- Kartläggning av elevernas uppfattning kring de olika ämnena genom diskussioner, drama eller uppsatser.
- Hjälptill studenterna att förstå samband mellan olika frågeställningar, moral, värderingar, ekonomi etc.
- Diskussion mellan eleverna utifrån deras olika uppfattningar i en fråga.
- Uppmuntran till reflektion inom ämnesområdet
- Fokus på praktisk förståelse snarare än traditionell kunskap

Läraren ska således inte bara förmedla olika begrepp, utan försöka få eleverna att tolka innehållet och sambanden mellan begreppen. I sin doktorsavhandling (Kindeberg, 1997, sid. 171-172) sammanfattar en av artikelförfattarna djupinriktad inläring enligt följande: "I djupinriktad undervisning har läraren ett personligt engagemang och relaterar ämnesbegrepp till verkliga situationer. Eleven berörs och möter läraren med sina egna erfarenheter."

Begreppet djupinriktad undervisning tycks inte vara särskilt väl känt och praktiserat inom skolundervisningen. Influerade av bland annat amerikanska erfarenheter av så kallad "life skills education-program" eller "socialt emotionellt lärande" har emellertid ett antal svenska skolor på lokalt initiativ börjat pröva nya former för sin hälsoundervisning. Detta har skett i form av särskilda kurser – ofta kallade livskunskapskurser – som till stor del kan sägas bygga på djupinriktad undervisning med diskussioner och värderingsövningar som viktiga komponenter (arbetsmaterial på Folkhälsoinstitutet av Skillborg, 2001).

Elever vid gymnasieskolans individuella program – en riskgrupp

Det finns en grupp elever inom gymnasieskolan, som sällan syns i granskningsrapporter eller studier. Det är de ungdomar, som går i gymnasieskolans individuella program (förkortas IV). För att bli antagen till ett nationellt gymnasieprogram krävs godkända betyg från grundskolan i kärnämnen engelska, matematik och svenska. De elever, som efter grundskolan ej kommer in på ett nationellt gymnasieprogram, på grund av att de saknar godkänt i något av kärnämnen, kan erbjudas plats på IV. Men IV är också ett alternativ för elever, som har formell behörighet, men saknar motivation för vidare gymnasiestudier, eller för elever som av olika orsaker avbryter sin studiegång vid ett nationellt program (Utbildningsdepartementet, 1998).

Syftet med det individuella programmet är, enligt skollagen (Utbildningsdepartementet, 1997), att i första hand förbereda eleven för studier på ett nationellt program. Enligt skollagen har kommunerna en skyldighet att erbjuda studier vid ett individuellt program för de elever, som ej blir antagna till ett av gymnasieskolans studie- eller yrkesförberedande nationella program. Det finns tämligen få beskrivningar av individuella programmet och dess elever. Enligt en departementsskrivelse (Utbildningsdepartementet, 1998) kan det individuella programmet vara olika organiserat i olika kommuner. I en del kommuner är IV en integrerad del av varje gymnasieskola, medan andra kommuner valt att lyfta ut IV till en separat organisatorisk enhet, dit alla kommunens IV-elever går, skild från övriga gymnasieskolan och med specialrekryterad personal. Idag blir det också allt vanligare med en kombination av olika insatser. Exempelvis kan en IV-elev följa undervisningen vid ett nationellt program i enstaka ämneskurser och på det viset gradvis slussas in i övriga gymnasieskolan. Enligt departementsskrivelsen beskriver personalen vid IV sina elever som skoltrötta, socialt omogna, vilsna och osäkra inför de fortsatta studierna. Det är inte ovanligt att eleverna skolkat mycket i grundskolan. Utbildningen på IV beskrivs som mycket flexibel och individualiserad. Lärarna upplevs som eldsjälar med ett starkt engagemang i sina elever.

År 1990 genomfördes en nationell sex- och samlevnadsstudie, SAM 73-90 (Edgardh, 2001), på ett representativt urval, omfattande 2583 av landets 17-åriga gymnasister. Studien innefattade även den tidens motsvarighet till individuella programmet, kallat kommunalt uppföljningsansvar (KUA). En slutsats från studien är att elever vid

yrkesförberedande program och dåvarande motsvarigheten till IV-elever hade störst samlagserfarenhet och utgjorde den största riskgruppen för oönskade samlagskonsekvenser. Svarsfrekvensen för individuella programmet var emellertid endast 46 %, varför resultatet får tolkas med försiktighet. I en senare uppföljande studie 1999 (Edgardh, 2001) i en flerkulturell Stockholmsförort, med ett delvis modifierat frågeformulär, uppnåddes för individuella programmet endast svarsfrekvensen 20 %. Några slutsatser avseende IV-eleverna kunde därför ej dras från denna, senare studie.

På grund av att skolsystemen, i synnerhet med avseende på Sveriges motsvarighet till IV-elever, skiljer sig åt mellan västländerna, är det svårt att göra några jämförelser med andra internationella studier. En holländsk studie kring ungdomars kunskaper, attityder och beteenden inom området sexualitet och hiv/aids (Vogels, Brugman & van Zessen, 1999) finner emellertid inga större skillnader mellan holländska studenter och de ungdomar man benämner "school drop-outs".

SYFTE OCH ÖVERGRIPANDE FRÅGESTÄLLNINGAR

Elevernas attityder och tänkande i könsrollsfrågor tycks, enligt refererade studier, spela en viktig roll när det gäller förutsättningar för att tillämpa säkrare sex i en relation. Om skolornas sex- och samlevnadsundervisning skall påverka elevernas attityder och beteendemönster, bör man bygga undervisningen på samtal och reflektion med utgångspunkt i elevernas erfarenhetsvärld. Slutligen finns det anledning att uppmärksamma individuella programmets elever, eftersom dessa utgör en riskgrupp med avseende på sexuell och reproduktiv hälsa.

Syftet med denna studie är dels att få ökad kunskap om könsskillnader, samt skillnader efter födelseland, i IV-elevs attityder i könsrollsfrågor kopplat till sexualitet och samlevnad. Dels att få kunskap om deras förmåga att samtala med varandra och med partners kring sexualitet och samlevnad samt deras användning av preventivmedel (I). Studien syftar också till att undersöka om elevernas könsrollstänkande, förmåga att samtala om sexualitet eller deras användning av preventivmedel påverkas av en tidsbegränsad undervisning av "livskunskapskaraktär" med fokus på elevernas könsrollstänkande inom sex- och samlevnadsområdet (II). Eventuella skillnader som resultat av försöksundervisningen relateras till kön och födelseland.

METOD

Design

Av praktiska skäl, bland annat begränsad förekomst av livskunskapsundervisning bland IV-program (se nedan), samt nödvändigheten av att begränsa omfattningen av studien, har en studiedesign av kvasiexperimentell art tillämpats. Ett begränsat urval av individuella program har gjorts, vilka delades in i en försöksgrupp och en matchande kontrollgrupp. En kvasiexperimentell design kan beskrivas som en forskningsdesign,

som innefattar en experimentell ansats, men där slumpmässigt urval inte kunnat tillämpas (Robson, 1993). Både försöksgruppen och kontrollgruppen har besvarat en enkät, varefter en undervisningsinsats av livskunskapskaraktär påbörjades i försöksgruppen. Efter undervisningsinsatsen besvarade eleverna vid försöks- och kontrollskolorna enkäten en andra gång. Samtliga enkäter från förmätningen, det vill säga från både kontroll- och försöksskolorna, utgjorde underlag för att ta fram uppgifter om IV-elevers attityder inom området sex- och samlevnad, förmåga att tala om sex, samlagserfarenhet och kondomanvändning

Population

Det fanns ingen samlad information, varken på Skolverket eller på någon annan myndighet, om vilka av landets individuella program, som erbjöd eleverna kurser i livskunskap. Genom att inventera den samlade kännedom om individuella program, som fanns på Folkhälsoinstitutet, kunde en förteckning sammanställas över 20 individuella program med livskunskap på schemat för alla elever. Personal vid samtliga dessa individuella program tillfrågades under våren 2001 brevledes om de ville delta i studien, antingen som försöks- eller kontrollskola. I den intresseanmälan, skolorna kunde skicka in som svar på förfrågan, fick man fylla i uppgifter om antal elever vid IV, fördelning efter kön och etnicitet, beskrivning av upptagningsområde, samt organisation och omfattning av livskunskapskurserna.

Sexton individuella program från Skåne i söder till Jämtland i norr meddelade sitt intresse att delta i projektet. Tre av dessa skolor med markant skev fördelning med avseende på kön eller etnicitet, eller osäkerhet om förekomst av livskunskapsundervisning nästkommande läsår sorterades bort. De återstående 13 skolorna delades upp i försöks- respektive kontrollskolor så att kontrollskolorna i så hög grad som möjligt matchade försöksskolorna med avseende på kommunens invånarantal, storlek på individuellt program, könsfördelning samt andel elever med utomnordisk bakgrund. På grund av oförutsebara, organisatoriska förändringar, lämnade två kontrollskolor återbud till att delta i projektet. En skola övergick från att vara försöks- till kontrollskola och en kontrollskola fick avsevärt mindre antal elever i livskunskapsgruppen än man uppgivit i intresseanmälan. Under arbetet med att förbereda studien fick emellertid författaren information om ytterligare ett par skolor som bedrev livskunskapsundervisning. Som ersättning för de två avhoppade skolorna, samt det minskade elevunderlaget, kunde därför ytterligare två skolor rekryteras till gruppen av kontrollskolor. Efter alla dessa förändringar bestod försöksgruppen av sex skolor och kontrollgruppen av sju skolor. Trots förändringarna matchade kontroll- och försöksgrupperna varandra tämligen väl. Andelen pojkar födda utanför Norden blev dock väsentligt lägre i kontrollgruppen jämfört med försöksskolorna.

Av de 345 elever som deltog i den mätning, vilken föregick försöksundervisningen, var 176 pojkar och 165 flickor (fyra elever uppgav inte sitt kön eller födelse land i enkäten). Samtliga deltog i sitt första år på individuella programmet. Åldern varierade mellan 16 och 19 år. Majoriteten (65,9 %) av eleverna var dock 16 år, vilket även innebär att

medianåldern var 16 år. Andelen eleverna födda i ett utomnordiskt land var 22 %. Av samtliga elever i förmätningen uppgav 30 % respektive 27 % att fadern respektive modern var född utanför Norden. Försöksgruppen bestod av 224 elever vid sex av skolorna och de 121 eleverna vid de återstående sju skolorna utgjorde kontrollgrupp. Av de sammanlagt 345 elever, som deltog i förmätningen, var 32 pojkar och 44 flickor födda i ett utomnordiskt land. Endast fyra av de pojkar, som var födda utanför Norden, fanns på kontrollskolorna.

Fördelningen av kön och födelseland mellan kontroll- och försöksskolor framgår av tabell 1. Sammanlagt 16 elever vid försöksskolorna och 28 elever vid kontrollskolorna har inte deltagit i förmätningen. För dessa saknas uppgift om kön och om de är födda inom eller utanför Norden.

Tabell 1. Kön och födelseland för elever vid försöks- och kontrollskolor som deltog i förmätningen.

	Internt bortfall	Födda i Norden		Födda utanför Norden		Totalt N
		N	%	N	%	
<u>Försöksskolor</u>						
Pojkar:		89	76	28	24	117
Flickor:		77	73	28	27	105
Totalt:	2	166	74	56	25	224
<u>Kontrollskolor</u>						
Pojkar:		55	93	4	7	59
Flickor:		44	73	16	27	60
Totalt:	2	99	82	20	17	121

Vilka av respektive försöksskolas lärare, som skulle genomföra försöksundervisningen, storlek på undervisningsgrupperna, samt schemaläggning av livskunskapslektionerna diskuterades ej inom projektledningen, utan ansågs vara en angelägenhet för respektive försöksskola. Resultatet blev att gruppen livskunskapslärare i försöksskolorna kom att bestå av 12 kvinnliga och fem manliga lärare med varierande erfarenheter av livskunskapsundervisning. Två av de kvinnliga och en av de manliga lärarna kunde anses mycket rutinerade och hade utarbetat livskunskapskurser, som byggde på mångårig erfarenhet. Två av de manliga och fyra av de kvinnliga lärarna saknade däremot nästan helt egen erfarenhet av livskunskapsundervisning. Uppgifter om könsfördelning och erfarenhet av livskunskapsundervisning saknas för kontrollskolornas livskunskapslärare.

Bortfall

Antalet elever som deltog i för- och eftermätningen, samt svarsfrekvens, framgår av Tabell 2. Svarsfrekvensen i förmätningen på försöks- och kontrollskolorna blev 93 % respektive 81 %. I eftermätningen sjunker svarsfrekvensen till 77 % i försöksskolorna men ligger i kontrollskolorna kvar på ungefär samma nivå som i förmätningen. De lärare, som administrerade enkäten, angav också hur många elever som ej besvarat den. Enligt lärarna var bortfallet relativt jämnt fördelat mellan könen, men några mer specificerade uppgifter avseende kön, födelseland (nordiskt eller icke nordiskt) eller orsak till frånvaron, lämnades ej för de frånvarande eleverna. I förmätningen var bortfallet relativt jämnt fördelat mellan försöksskolorna. Samma försöksskola svarade för det största bortfallet i både förmätningen och eftermätningen. Av de sju kontrollskolorna står samma två skolor för det högsta bortfallet i såväl för- som eftermätning.

Tabell 2. Inlämnade enkätsvar vid försöks- respektive kontrollskolor.

	Förmätning		Eftermätning			
	Ant. elever	Inlämnade enkäter	Ant. elever	Inlämnade enkäter		
	N	%	N	%		
Försöksskolor:	240	224	93	242	187	77
Kontrollskolor:	149	121	81	145	119	82
Totalt	389	345	89	387	306	79

Förberedelser och använda instrument

För- och eftermätningenkät

Försöksundervisningen utvärderades med för- och efterenkät, med samma frågor i båda enkätomgångarna. Enkäten bestod av totalt 39 frågor, inklusive delfrågor, indelade i sex olika huvudgrupper:

- A. Fråga 1-5. Demografiska uppgifter med frågor om kön, ålder, elevens, faderns samt moderns födelseland (nordiskt eller utomnordiskt land).
- B. Fråga 6. Attityder till vem som ska göra vad då en man och en kvinna lever ihop (till exempel matlagning, städning, ”fixa” med bilen). Denna fråga bestod av 12 delfrågor, vardera med svarsalternativ enligt en femgradig Likertskala – bara kvinnan, mest kvinnan, båda lika mycket, mest mannen, bara mannen.

Svaren har kodats från 1 (bara kvinnan) till 5 (bara mannen). Det mest könsneutrala svaret avseende manliga och kvinnliga sysslor (båda lika mycket) har följaktligen tilldelats värdet 3 i kodningen.

- C. Fråga 7-10. Om förmåga att tala om sex med kompis av samma eller motsatt kön, med partner om hur man vill ha sex samt om preventivmedel. Svaren angavs på femgradiga Likertskalor med svarsalternativ från ”stämmer helt och hållet på mig” till ”stämmer inte alls på mig”. Svaren har kodats med värdena 1-5.
- D. En fråga (nr 11) om förmåga att säga nej till oönskat sex. Svaren markerades på femgradig Likertskala och kodades enligt punkt C.
- E. Fråga 12-22 om attityder till kön och sexualitet varvid instrumentet Double Standard Scale användes (Davis, Yarber, Bauserman, Schreer & Davis, 1998). Varje svar markerades på en fempunkters Likertskala med svarsalternativ från ”instämmer helt” till ”instämmer inte alls”. Svaren kodades med värdena 1-5.
- F. Fråga 23-28 om samlagserfarenhet, stadigt sällskap samt användning av preventivmedel (kondom och p-piller). Här kunde eleverna välja mellan olika svarsalternativ.

För frågorna i huvudgrupp C-E har svarsalternativen på de femgradiga Likertskalorna kodats, så att det mest önskvärda svaret ur jämställdhets- eller kommunikations/preventionsaspekt har tilldelats värdet 5 och det minst önskvärda svaret har följaktligen fått värdet 1.

Samtliga frågor, med undantag för huvudgrupp A, har hämtats från tidigare genomförda enkäter. De behövde dock i vissa fall anpassas språkligt för att passa elever med bristfälliga färdigheter i svenska. Huvudgrupp E innehöll frågor från ett amerikanskt instrument, ”Double Standard Scale” (DSS), varvid ett medelvärde beräknats av poängen på de ingående frågorna. DSS uppvisar ett samband med vissa aspekter av kondomanvändning hos kvinnor (Caron et al, 1993). Instrumentet DSS är, i sin engelska ursprungsform, reliabilitetstestat på 330 amerikanska studeranden (Chronbach alfa 0,72) och validerat (Davis et al, 1998). Översättningen av frågorna till svenska och en språklig anpassning för IV-programmets elever har gjorts av författaren i samarbete med lärare vid försöksskolorna.

Studien fokuserar på könsrollstänkande ur ett heterosexuellt perspektiv. Cirka hälften av enkätens 28 frågor bedömdes utgå från ett heterosexuellt perspektiv. Av dessa frågor ingick flertalet i instrumentet DSS. I övrigt har dock frågornas formuleringar gjorts så neutrala som möjligt för att också homo- och bisexuella elever skulle känna sig berörda. Efter förmätningstillfället påpekade några lärare att enkäten ändå osynliggjorde homosexuella elever. Av den anledningen tillfogades i slutet av eftermätningenkäten meningen ”Skriv gärna också om dina svar på frågorna 23-28 grundar sig på att du haft sällskap eller samlag med en partner av samma kön som du.”

Introduktionskurs för lärare från försöksskolorna

För att planera enkätstudien och försöksundervisningen deltog livskunskapslärarna, 12 kvinnor och fem män, från försöksskolorna i en tredagars introduktionskurs i internatform, under ledning av en extern kvinnlig konsult samt av författaren. Under den inledande delen av kursen fick deltagarna tillfälle att diskutera sina egna värderingar och sin syn på sex- och samlevnadsundervisningens syfte och innehåll. Deltagarna arbetade då i könsspecifika grupper, varvat med diskussioner och redovisningar i storgrupp. Kursen byggde på samma metodik, som lärarna förväntades tillämpa i försöksundervisningen med deltagarnas personliga erfarenheter och åsikter som en viktig grund.

Gemensamma mål för försöksundervisningen utarbetades också under introduktionskursen. Frågorna i för- och eftermätningenkäten diskuterades samt modifierades, bland annat avseende ordval, för att elever med bristande kunskaper i svenska, så långt det var möjligt, skulle förstå frågorna. Kursledning och deltagare fattade också en överenskommelse om en gemensam tidsram om 15-20 lektioner för försöksundervisningen, eftersom detta, enligt lärarna, var den tid man brukade ägna åt arbetsområdet sex- och samlevnad. Eftersom tidigare studier på individuella programmet fått alltför låg svarsfrekvens, betonades vikten av att alla eleverna gavs tillfälle att fylla i enkäten. Kursdeltagarna delade också med sig av exempel på egna lektionsupplägg. Vikten av att fokusera på just elevernas attityder till kön och sexualitet betonades av kursledningen, men någon bestämd lektionsplanering, som alla skulle följa, överenskomms ej. Strax innan starten för försöksundervisningen inbjöds samma lärare från försöksskolorna till ett heldagsmöte för att dels höja kompetensen avseende arbete med olika former av värderingsövningar, dels en sista gång gå igenom alla praktiska detaljer i samband med ifyllandet av enkäterna.

Lärarna vid försöksskolorna fick också i uppgift att i loggboksform dokumentera samtliga lektioner med avseende på innehåll, syfte och utfall. Innan försöksundervisningen påbörjades fick alla eleverna på såväl försöks- som kontrollskolorna fylla i förenkäten. Fyra till sex veckor efter det försöksundervisningen avslutats genomfördes eftermätningen, med samma enkät som i förmätningen, på såväl försöks- som kontrollskolor. Enkäterna var ej försedda med någon form av identifikation, vilket innebar att för- och efterenkäterna ej var möjliga att relatera till varandra på individnivå, utan endast på skolnivå.

Såväl förmätning, som försöksundervisning samt eftermätning genomfördes under perioden oktober till december 2001. På kontrollskolorna genomfördes ingen sex- och samlevnadsundervisning liknande den som eleverna på försöksskolorna fick. Därför deltog inte heller kontrollskolornas lärare i den ovan beskrivna kursen för försöksskolornas lärare. Dock erhöll de en skriftlig beskrivning av syfte och genomförande av studien, samt anvisningar för hur enkätundersökningarna skulle genomföras.

Ett verktyg för att initiera diskussioner om ”manlig” och ”kvinnlig” sexualitet

Inom ett nordiskt-baltiskt projekt, Living for Tomorrow, har utarbetats en enkät (Lewis, 2003) med frågor om hur respondenterna tror unga mäns, respektive kvinnors, önskemål och handlingsmönster, med anknytning till sexualitet, ser ut. Enkäten, som fått samma namn som projektet i de baltiska staterna – Living for Tomorrow - introducerades av kursledningen vid kursen för försöksskolornas lärare. Kursdeltagarna/lärarna fick fylla i delar av enkäten, varefter svaren sammanställdes och redovisades efter kön. Det innebar att såväl skillnader, som likheter i mäns och kvinnors uppfattningar om manliga och kvinnliga handlingsmönster, behov och önskningar tydliggjordes och kunde bilda underlag för diskussion. Deltagarna diskuterade hur enkäten skulle kunna användas i försöksundervisningen och kom överens om att låta eleverna fylla i några utvalda frågor. Därefter avsåg man att redovisa svaren efter kön och diskutera kring skillnader och likheter.

Statistisk bearbetning

Bearbetningen av för- och eftermätning har gjorts med statistikprogrammet SPSS 11,0. Signifikansberäkningar har gjorts med t-test (independent sample t-test) samt chitvå-test. Enligt boken ”SPSS for Windows Made Simple, Release 10” (Kinnear & Gray, 2001) används t-test (independent sample t-test) vid jämförelser av data, där respondenterna rankat sina svar enligt någon viss skala och medelvärden därefter beräknats. Chitvå-test används vid jämförelser av data, där respondenterna svarat exempelvis ja eller nej. Statistisk signifikans har ansetts föreligga då $p < 0,05$.

Etiska överväganden

Studien har godkänts av Forskningsetikkommittén vid Göteborgs universitet. Eftersom den bedömdes vara en så kallad multicenterstudie har även forskningsetikkommittéerna i Uppsala, Stockholm och Lund gett sina godkännanden.

Lärarna vid såväl försöks- som kontrollskolorna har ombetts inhämta tillstånd för deltagande i enkätundersökningen från elevernas föräldrar. En förtryckt blankett för detta ändamål, som godkänts av Forskningsetikkommittén, har distribuerats till samtliga deltagande skolor. Till varje enkät fanns en beskrivning av syftet med studien, en garanti om fullständig konfidentialitet, så att elevernas enkätsvar ej skulle kunna identifieras, samt information om att varje elev hade full rätt att avstå från att svara på enskilda frågor eller hela enkäten. Eleverna ombads också att stoppa sina ifyllda enkäter i ett kuvert utan namn eller några andra kännetecken. Läraren, som administrerade enkäten, ombads informera eleverna om närmaste ungdomsmottagning i den händelse någon av enkätens frågor skulle väcka funderingar eller oro hos någon elev.

Det relativt stora antalet frågor, utgående från ett heterosexuellt perspektiv, i instrumentet "Double Standard Scale" bedömdes kunna bidra till att marginalisera elever med homosexuell inriktning. Dessa frågor var dessutom formulerade som ganska fördomsfulla påståenden, vilka kunde riskera att stärka ett fördomsfullt tänkande bland respondenterna. Något annat validerat instrument, lämpligt för ungdomsgruppen i fråga, kunde dock ej hittas, trots avsevärda efterforskningar i handböcker och annan litteratur. Behovet av ett validerat instrument och att frågorna trots allt godkänts av etisk forskningskommitté gjorde att de, trots tveksamheter, fick vara kvar.

Ett problem i samband med all sex- och samlevnadsundervisning i skolan är hur elever, som utsatts för någon form av sexuella övergrepp eller kränkningar, kan tänkas reagera på delar av undervisningen och vilka möjligheter till stöd dessa ungdomar erbjuds. Enskilda lärare har knappast kompetens att hjälpa dessa elever, varför det enda alternativet är att informera eleverna om möjligheten att tala enskilt med skolsköterskan, ungdomsmottagningen eller annan person de hyser förtroende för. Innehållet i enkätens frågor bedömdes ej beröra frågor, utöver vad som normalt ingår i skolans sex- och samlevnadsundervisning. Dock poängterades vikten av att eleverna fick information av sina lärare om möjligheten att kontakta närmaste ungdomsmottagning.

RESULTAT

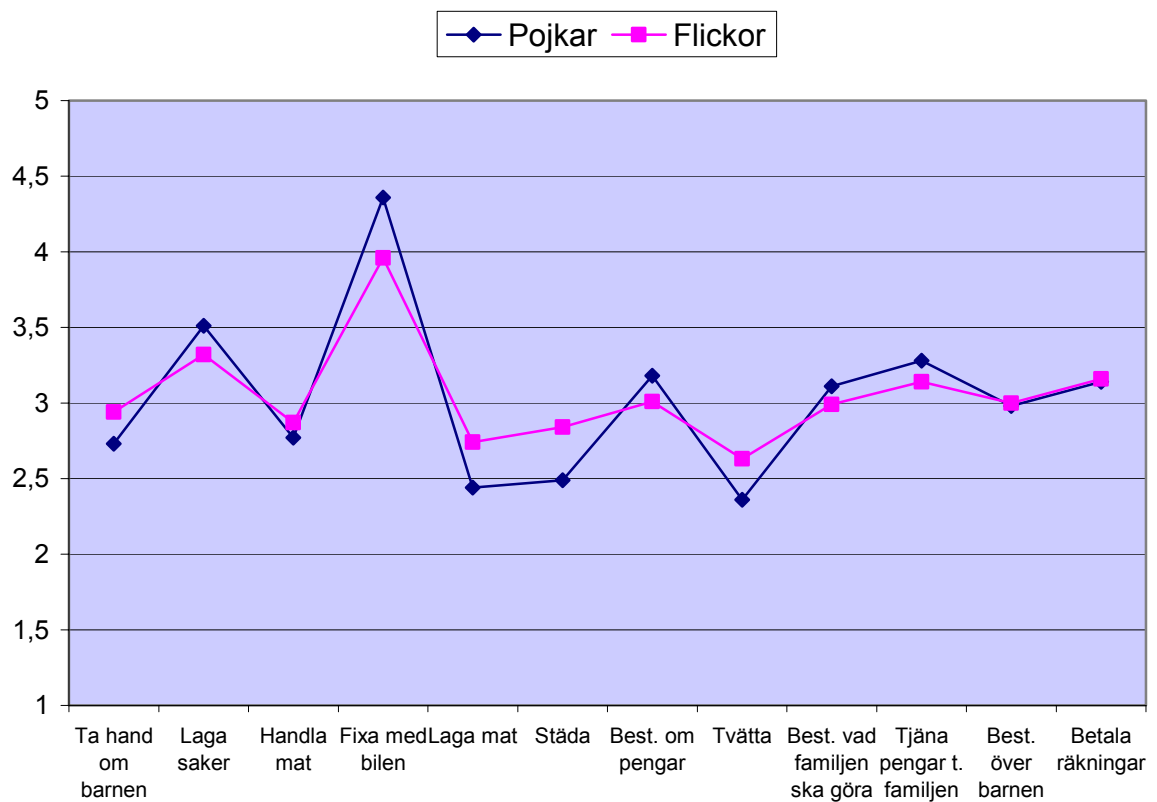
I. Attityder och förmåga att kommunicera i sex- och samlevnadsfrågor samt preventivmedelsanvändning hos samtliga IV-elever

Då förmätningen genomfördes hade ingen försöksundervisning startat i försöksskolorna. I den statistiska bearbetningen av elevernas attityder inom sex- och samlevnadsområdet, förmåga att tala om frågor som rör sexualitet samt deras preventivmedelsanvändning har därför samtliga elever från såväl kontroll- som försöksskolor ingått, för att få största möjliga underlag.

Ansvars- och arbetsfördelningen i ett hem

Fråga 6 i enkäten bestod av 12 delfrågor, som handlade om elevernas syn på arbets- och ansvarsfördelningen då en man och en kvinna bor ihop. Det "mest könsneutrala" svaret (båda, lika mycket) på den femgradiga Likertskalan har kodats med värdet 3.

Som framgår av figur 1, har i allmänhet pojkar och flickor en likartad syn på vilka sysslor som ska skötas av kvinnan (medelvärde på Likertskalan mindre än 3) och av mannen (medelvärde över 3) i en relation. Flickorna ger dock uttryck för en något mindre traditionell syn på könsuppdelningen av samtliga arbetsuppgifter, utom då det gäller att bestämma över barnen och att betala räkningar. För de två sistnämnda arbetsuppgifterna är resultatet ungefär detsamma för båda könen.

Figur 1. Medelvärde av flickornas respektive pojkarnas svar på frågorna om vem som ska göra vad i hemmet. Värdet 3 står för svarsalternativet "Båda lika mycket". N = 341 elever, 176 pojkar och 165 flickor.

För att få ett sammanfattande mått på graden av traditionellt könsrollstänkande och kunna göra jämförelser efter kön och födelseland har också varje individs medeldifferens beräknats, uttryckt i absoluta tal, till det mest könsneutrala svaret ("Båda lika mycket"). Som framgår av Tabell 3, finns en statistiskt signifikant skillnad såväl mellan flickor och pojkar, som mellan nordiskt och icke-nordiskt födda, beträffande synen på vem som ska göra vad i ett hem. Flickor samt gruppen inomnordiskt födda är mer könsneutrala i sina attityder till ansvarsfördelningen i ett hem, jämfört med pojkar respektive utomnordiskt födda.

Tabell 3. Fråga 6 ”Vem ska göra vad i hemmet?” Medelvärden av skillnaden mellan värdet 3 (”Båda lika mycket”) och elevernas svar på samtliga delfrågor i förmätningen. N = 341.

	Pojkar N=176	Flickor N=165	p	Födda i Norden N=265	Födda utanför Norden N=76	p
Avvikelse från svaret ”Båda lika mycket”	0,3998	0,2447	<0.001	0,3016	0,4040	0.007

Att tala om sex

Som framgår av Tabell 4, visar förmätningen inga signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor eller mellan utomnordiskt och nordiskt födda när det gäller hur lätt man tycker sig ha för att tala om sex med en kamrat av samma eller motsatt kön, eller med sin partner om vad man vill och inte vill när man har sex. Svaren på den femgradiga Likertskalan har kodats med siffrorna 1-5 där 5 anger ”stämmer helt och hållet på mig” och 1 anger ”stämmer inte alls på mig”.

Tabell 4. Förmåga att kommunicera om sex, uppdelat efter kön och födelseland. Tabellvärdena anger medelvärde på Likertskalan. N = 338.

	Samtliga pojkar N=176	Samtliga flickor N=162	p	Födda i Norden N=262	Födda utanför Norden N=76	p
Jag har lätt att tala om sex med kompis av samma kön	4,43	4,37	0,59	4,43	4,28	0,21
Jag har lätt att tala om sex med kompis av motsatt kön	4,06	3,87	0,11	4,03	3,72	0,07
Jag har lätt att tala m. min partner om vad jag vill och inte vill då vi har sex	3,99	4,02	0,85	4,07	3,77	0,11

Tabell 5 redovisar medelvärden på den femgradiga Likertskalan för frågorna ”det finns tillfällen då jag skulle behöva tala med min partner om preventivmedel, men jag har svårt att göra det då vi är tillsammans” samt ”jag har svårt att säga nej till sex även då jag inte vill ha sex”. Eftersom dessa två enkätfrågor, i motsats till de tre föregående, är formulerade i termer av ”jag har svårt att ...”, har svarsalternativet ”stämmer inte alls på mig” getts värdet 5 och ”stämmer helt och hållet på mig” värdet 1. Ett högt medelvärde indikerar därmed även i Tabell 5 att eleverna anser sig ha lätt för att kommunicera om preventivmedel samt säga nej till oönskat sex. Som framgår av Tabell 5, anser sig såväl pojkar, som utomnordiskt födda, ha svårare än flickor respektive inomnordiskt födda att tala om preventivmedel med sin partner. Pojkar uppger sig också ha svårare än flickor att säga nej till sex även då de inte vill ha sex.

Tabell 5. Förmåga att kommunicera om preventivmedel samt förmågan att säga nej till oönskat sex. I tabellen redovisas medelvärdena på femgradiga Likertskalan. N = 333.

	Samtliga pojkar N = 172	Samtliga flickor N = 161	p	Födda i Norden N = 259	Födda utanför Norden N = 74	p
Det finns tillfällen då jag skulle behöva tala med min partner om preventivmedel....	3,33	3,84	0.001	3,71	3,11	0,003
Jag har svårt att säga nej till oönskat sex	3,41	4,12	< 0.001	3,79	3,61	0,33

Attityder till kön och sexualitet

Double Standard Scale (huvudgrupp E) syftade till att mäta elevernas attityder till pojkars och flickors sexuella handlingsutrymme, till exempel att ta initiativ till sex, skaffa sig sexuell erfarenhet, ha samlag första kvällen, ha med sig kondom. Till varje fråga fanns svarsalternativ enligt en femgradig Likertskala från ”instämmer helt” till ”instämmer inte alls”. Det minst jämställda svaret för varje fråga kodades med värdet 1 och det mest jämställda med 5. Medelvärdet av poängen på de ingående frågorna har därefter beräknats. Som framgår av Tabell 6, hade flickorna i studien en mer jämställd syn än pojkarna. Elever födda i ett nordiskt land hade en mer jämställd inställning till frågor som rör sexualitet och samlevnad, än elever födda i ett utomnordiskt land. Med termen jämställd syn avses i detta sammanhang att enkätsvaren i mindre grad gav uttryck för dubbelmoral med olika regler för pojkars och flickors sexuella handlingsutrymme.

Tabell 6. Elevernas attityder avseende pojkars och flickors sexuella handlingsutrymme. Medelvärde på Likertskalan sammanräknat för samtliga frågor i Double Standard Scale. N = 324.

Samtliga pojkar N=169	Samtliga flickor N=155	p-värde	Födda utanför Norden N=70	Födda i Norden N=254	p-värde
3,22	3,51	< 0,001	2,95	3,47	< 0,001

Samlagserfarenhet och preventivmedelsanvändning

Av de 332 elever, som besvarat frågan ”har du någon gång haft samlag?”, har 240 elever (72 %) svarat ja. En lika stor andel flickor som pojkar (72,5 % respektive 72,1 %) i studien hade samlagserfarenhet. Fler elever, som är födda i Norden, hade samlagserfarenhet jämfört med elever födda utanför Norden (75,1 % resp. 62,7 %, $p = 0,03$). Av flickorna, födda i ett utomnordiskt land, har inte mindre än 62,5 % samlagserfarenhet. Knappt 40 % av eleverna (29 % av pojkarna och 51 % av flickorna $p < 0,001$, $N = 330$) har uppgett att de hade stadigt sällskap.

Tabell 7. Preventivmedelsanvändning vid senaste samlaget. Andel i procent av elever med samlagserfarenhet. N = 234.

	Pojkar N = 120	Flickor N = 114	p	Ej födda i Norden N = 44	Födda i Norden N = 190	p
Kondom	42,5	30,7	0,06	56,8	32,1	0,002
P-piller	35,3	39,3	0,54	34,1	38,0	0,63

Som framgår av tabell 7 uppgav fler pojkar än flickor (ej statistiskt signifikant) och fler elever födda utanför Norden, än de som är födda i Norden, att de/partnern använt kondom vid sista samlaget. Beträffande p-piller var användandet relativt lika i de olika grupperna och inga statistiskt signifikanta skillnader uppmättes.

Sammantaget uppgav en dryg tredjedel (36 %) av eleverna med samlagserfarenhet att de, eller partnern använt kondom vid senaste samlaget. Ungefär 37 % uppgav att de, eller partnern använt p-piller vid senaste samlaget och ytterligare cirka 9 % att de använt annat preventivmedel än p-piller. Under förutsättning att relativt få elever använt dubbla skyddsmedel – både kondom och p-piller/annan preventivmetod - innebär resultatet att

cirka 20 % av eleverna med samlagserfarenhet inte använde något preventivmedel vid sitt senaste samlag.

II. Utvärdering av försöksundervisningen

Skillnader mellan försöks- och kontrollskolor i för- och eftermätning

Jämförelser mellan grupperna (med t-test) visar inte på några signifikanta skillnader mellan försöks- och kontrollskolorna i förmätningen avseende frågorna i huvudgrupperna B-E. Dessa huvudgrupper innehöll frågor om jämställdhet i hemmet, hur lätt man har för att tala om sexualitet, preventivmedel, säga nej till oönskat sex samt attityder till pojkars och flickors sexuella handlingsutrymme. Ett undantag finns dock avseende flickors förmåga att tala med partnern om preventivmedel, där medelvärdena för flickor (med samlagserfarenhet) i förmätningen är 4,18 respektive 3,64 ($p=0,04$) i försöks- och kontrollskolorna. Denna skillnad mellan försöks- och kontrollgrupp försvinner emellertid i eftermätningen, där medelvärdet för flickorna i försöks- och kontrollskolorna ändras till 4,05 respektive 3,79 ($p=0,35$). Inte heller visar förmätningen, enligt signifikansanalys med chi2-test, några signifikanta skillnader mellan försöks- och kontrollskolor beträffande elevernas samlagserfarenhet, kondomanvändning eller p-pilleranvändning.

Jämförelser mellan försöks- och kontrollgruppen (t-test för frågorna i huvudgrupperna B-E respektive chi2-test för kondom- och preventivmedelsanvändning) ger inte heller några statistiskt signifikanta skillnader i eftermätningen mellan försöks- och kontrollskolorna inom något av enkätens huvudområden.

Jämförelser mellan för- och eftermätning i försöks- respektive kontrollskolor

Avsaknaden av signifikanta skillnader mellan försöks- och kontrollskolorna i såväl förmätning, som eftermätning indikerar att försöksundervisningen ej resulterat i några förändrade attityder eller beteenden. Har det då skett förändringar mellan för- och eftermätningen efter kön eller födelseland i försöksgruppen som inte skett i kontrollgruppen? Nedan redovisas i tabellerna 8-11 förändringarna i eftermätningen, jämfört med förmätningen, i försöks- respektive kontrollskolorna. Ett urval har gjorts av enkätfrågor, som bedömts innefatta centrala aspekter av säkrare sex.

Eftersom för- och eftermätningssenkäterna ej har varit möjliga att jämföra på individnivå har försöksskolorna vid för- och eftermätningstillfället behandlats som två oberoende grupper. Jämförelsen mellan kontrollskolorna i för- och eftermätningen bygger på samma förutsättningar om oberoende grupper. Kraven för statistisk signifikans blir med detta beräkningssätt högre, än om enkäterna hade kunnat paras ihop på individnivå.

Enligt Tabell 8 är skillnaderna mycket små, såväl för samtliga elever, som för pojkar och flickor mellan för- och eftermätningen med avseende på hur lätt man har för att prata med partnern om preventivmedel ("Det finns tillfällen då jag skulle behöva prata med min kille/tjej om preventivmedel, men jag har svårt att göra det då vi är tillsammans med varandra"). Antalet utomnordiskt födda på kontrollskolorna, som svarat på frågan, är endast cirka 13 respektive 8 elever i för- och eftermätningen.

Tabell 8. Förmåga att tala med partnern om preventivmedel. Medelvärde på 5-gradig Likertskala, där värdet 5 står för "stämmer inte alls". Pojkar och flickor med samlagserfarenhet. I försöksskolorna är N=158 i förmätningen och 139 i eftermätningen. I kontrollskolorna är motsvarande värden N=79 och N=76.

	<u>Försöksskolor</u>			<u>Kontrollskolor</u>		
	Förmätning	Eftermätning	p	Förmätning	Eftermätning	p
Pojkar	3,24	3,31	0,73	3,54	3,58	0,90
Flickor	4,18	4,05	0,55	3,64	3,79	0,64
Födda i Norden	3,86	3,83	0,82	3,71	3,69	0,93
Ej födda i Norden	2,97	3,00	0,94	3,00	3,63	0,35
Samtliga	3,68	3,65	0,89	3,59	3,68	0,68

Enligt Tabell 9 har försöksskolornas elever födda i Norden signifikant lättare att säga nej till oönskat sex efter försöksundervisningen, jämfört med före interventionen. Även resultatet för kontrollskolornas elever födda i Norden har emellertid förändrats i samma riktning. För elever födda utanför Norden tycks däremot trenden i försöksskolorna vara den motsatta med ett lägre medelvärde efter interventionen. Försöksskolornas pojkar anser sig efter interventionen ha lättare att säga nej till oönskat sex jämfört med förmätningen men statistisk signifikans uppnås ej. Motsvarande medelvärde för kontrollskolornas pojkar har däremot inte förändrats nämnvärt.

Elevernas attityder till att flickor har med sig kondomer, som var en delfråga i "Double Standard Scale", har ej genomgått någon markant förändring i försöksskolorna, se Tabell 10. Däremot visar kontrollskolornas elever en statistiskt signifikant förändring mot en mer tillåtande attityd i eftermätningen jämfört med förmätningen. Denna förändring är statistiskt signifikant för samtliga undergrupper utom pojkarna, vars förändrade attityd följer samma mönster men ej är signifikant.

Tabell 9. Förmåga att säga nej till oönskat sex. ”Jag har svårt att säga nej till sex även när jag inte vill ha sex. Medelvärden på 5-gradig Likertskala, där värdet 5 står för stämmer inte alls. Elever med samlagserfarenhet. Totala antalet elever i för- resp. eftermätningen var i försöksskolorna N=158 resp. N=138, i kontrollskolorna N=80 resp. N=76.

	<u>Försöksskolor</u>			<u>Kontrollskolor</u>		
	Förmätning	Eftermätning	p	Förmätning	Eftermätning	p
Pojkar	3,32	3,74	0,08	3,61	3,63	0,93
Flickor	4,23	4,20	0,88	3,81	4,34	0,06
Födda i Norden	3,79	4,15	0,04	3,70	3,97	0,24
Ej födda i Norden	3,59	3,21	0,35	3,77	4,11	0,61
Samtliga	3,75	3,96	0,20	3,71	3,99	0,20

Tabell 10. Attityder till flickor och kondom användning. ”Jag tycker det är OK att en tjej har med sig kondomer.” Medelvärde på 5-gradig Likertskala, där värdet 5 står för ”Instämmer helt och hållet”. Totala antalet elever var i för- resp. eftermätningen för försöksskolorna N=222 resp. N=185 samt för kontrollskolorna N=117 resp. N=112.

	<u>Försöksskolor</u>			<u>Kontrollskolor</u>		
	Förmätning	Eftermätning	p	Förmätning	Eftermätning	p
Pojkar	4,56	4,44	0,33	4,07	4,42	0,094
Flickor	4,50	4,54	0,75	4,34	4,75	0,014
Födda i Norden	4,52	4,52	1,00	4,22	4,54	0,030
Ej födda i Norden	4,54	4,39	0,44	4,15	4,88	0,023
Totalt	4,52	4,49	0,68	4,21	4,58	0,006

Inga signifikanta förändringar har skett i försöksskolorna avseende kondom- eller p-pilleranvändning. En högre andel pojkar i försöksskolorna tycks dock ha använt kondom efter försöksundervisningen jämfört med före interventionen, medan trenden för pojkar i kontrollskolorna är den motsatta. Endast elever, som haft samlag senaste månaden ingår, vilket fått till följd att endast cirka fem elever, födda utanför Norden, i kontrollskolorna har besvarat frågorna. Av denna anledning har resultatet ej redovisats efter födelse-land.

Tabell 11. Andel elever som haft samlag senaste månaden och som uppgett att de eller partnern använt kondom respektive p-piller vid senaste samlaget. Sammanlagt i försöksskolorna var N = 108 resp. N = 90 i för- och eftermätningen. Motsvarande antal i kontrollskolorna N = 54 resp. 50. Procent.

		Försöksskolor			Kontrollskolor		
		Förmätn.	Eftermätn.	p	Förmätn.	Eftermätn.	p
Kondom-användning	Pojkar	29,4	38,6	0,16	41,7	31,8	0,49
	Flickor	25,9	20,0	0,78	23,3	20,7	0,58
	Totalt	27,5	29,2	0,44	31,5	25,5	0,49
P-piller-användning	Pojkar	47,9	44,4	0,74	47,8	50,0	0,88
	Flickor	48,2	46,7	0,88	40,0	28,6	0,36
	Totalt	48,1	45,6	0,73	43,4	38,0	0,58

DISKUSSION

Ett syfte med studien var att, utifrån kön och födelse-land, undersöka IV-elevers attityder i olika könsrollsfrågor, samt deras självskattade förmåga att tala om sexualitet och preventivmedel. Ett annat syfte var att undersöka om undervisning under en mycket begränsad tidsperiod kunde påverka elevernas attityder i könsrollsfrågor, eller deras användning av preventivmedel.

Studien visar på skillnader mellan såväl pojkar och flickor, som mellan inom- och utomnordiskt födda, med avseende på attityder till jämställdhet och sexualitet. Skillnader i attityder gäller vem som ska göra vad, då en man och en kvinna lever tillsammans samt synen på pojkars och flickors sexuella utrymme. Där skillnader finns, är det nästan undantagslöst flickorna respektive de som är födda inom Norden, som står för den mest jämställda inställningen.

Såväl flickor, som inomnordiskt födda, upplever sig ha lättare för att tala med partnern om preventivmedel, jämfört med pojkar och utomnordiskt födda. Pojkar anser sig i betydligt högre grad än flickor ha svårt för att säga nej till sex, även då de inte vill ha sex.

Studien visar inga statistiskt signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor då det gäller kondom- och p-pilleranvändning vid senaste samlaget. Däremot uppger ungdomar, som är födda utanför Norden, i betydligt högre utsträckning än inomnordiskt födda att de använt kondom vid senaste samlaget. Fler elever födda i Norden hade samlagserfarenhet jämfört med elever födda utanför Norden.

Resultatet av utvärderingen visar inte några signifikanta skillnader mellan försöks- och kontrollskolorna i eftermätningen. För några av frågorna förändras kontrollgruppens resultat markant mellan för och eftermätning. Inte för någon fråga finns en signifikant förändring i hela försöksgruppen mellan för- och eftermätning. Studien ger således inte belägg för att en tidsbegränsad sex- och samlevnadsundervisning med genus- och jämställdhetsperspektiv generellt påverkar elevernas attityder, förmåga att kommunicera i frågor som rör sexualitet eller preventivmedelsanvändning. Beträffande jämförelserna mellan för- och eftermätningen kan det emellertid inte uteslutas att en jämförelse av enkätsvaren på individnivå skulle ha kunnat ge ytterligare statistiskt signifikanta skillnader mellan för- och eftermätning i försöksgruppen.

IV-elevernas attityder och förmåga att kommunicera i frågor som rör sexualitet samt preventivmedelsanvändning

Attityder till arbetsfördelningen i ett hem

I ett internationellt perspektiv får de nordiska länderna anses ha nått en tämligen hög grad av jämställdhet. Det är således knappast förvånande att elever, som är födda i ett utomnordiskt land, i olika avseenden kan ha en mer traditionell syn på könsroller och sexualitet. Eftersom jämställdhetsarbetet sedan lång tid tillbaks främst drivits av kvinnor, och eftersom en utveckling mot ökad jämställdhet av många män kan upplevas som en förlust av privilegier, är det också rimligt att förvänta sig en skillnad mellan pojkars och flickors attityder. Följdriktigt har såväl pojkar, som utomnordiskt födda, en mer traditionell syn på arbetsfördelningen i ett hem och på könsroller kopplat till sexualitet (enligt Double Standard Scale) jämfört med flickor, respektive elever födda i Norden. Helt i överensstämmelse med traditionell syn på manligt och kvinnligt är den mest utpräglade manliga sysslan, enligt både pojkar och flickor, att "fixa med bilen". Att tvätta, laga mat och städa är, enligt båda könen, de mest utpräglade kvinnliga uppgifterna. Att ta hand om barnen är fortfarande mer ett kvinnligt än ett manligt ansvar. Att den uppgiften emellertid inte hör till de allra mest typiskt kvinnliga kan möjligen ses som en effekt av föräldraförsäkringen med bland annat pappamånaden.

Att betala räkningar ses som ett manligt ansvar och är den enda frågan, där flickorna ger uttryck för en mer traditionell inställning än pojkarna. Skillnaden är dock mycket liten.

Den relativt enhetliga synen på vad som är manliga och kvinnliga arbetsuppgifter i hemmet kan ses som ett exempel på hur ungdomar påverkas av föräldrar, nära släktingar och kamraters föräldrar, d.v.s. mikrosystemen i Bronfenbrenners ekologiska teori (1997). En undervisning, som diskuterar och ifrågasätter en traditionell syn på vad som är manliga och kvinnliga vardagsuppgifter, innebär emellertid också att den vardagsorganisation, som många av elevernas föräldrar lever efter, ifrågasätts. Olika budskap från skolan respektive föräldrarna kring ansvarsfördelningen i ett hem kan skapa förvirring hos eleverna, vilket emellertid också kan utgöra en grund för utveckling och förändring av attityder.

En traditionell uppdelning av vardagssysslor i en manlig och en kvinnlig domän minskar unga människors möjligheter att göra sina egna val hur sysslorna ska fördelas. Huruvida svaret ”Båda lika mycket” ska tolkas som ett uttryck för en jämställd syn på relationer mellan män och kvinnor är emellertid diskutabelt. Innebär jämställdhet i hemmet att båda gör exakt lika mycket av varje syssla? Eller att båda delar ansvaret för hemmet lika mycket, men kanske med fokus på delvis olika ansvarsområden? För att bättre spegla en jämställd inställning kunde svarsalternativet ”Båda lika mycket” istället ha formulerats ”Vem som helst av mannen och kvinnan”.

Att prata om sex och preventivmedel och att säga nej till sex

Studien visar inte på några statistiskt signifikanta skillnader efter kön eller födelseland när det gäller hur lätt eleverna tycker sig ha för att tala om sex med en kompis, eller att tala med sin partner om vad man vill och inte vill göra, då man har sex. Innebörden av uttrycket ”att tala om sex” kan dock inrymma olika tolkningar, alltifrån att skämta om sex, till att verkligen tala om nära och privata frågor.

Svårigheter att kommunicera med partnern om preventivmedel bör rimligtvis vara en betydelsefull faktor, som påverkar preventivmedelsanvändningen i negativ riktning. En större andel av såväl pojkar, som utomnordiskt födda, jämfört med flickor respektive födda i Norden, tycker att de borde pratat mer med partnern om preventivmedel, men att det kändes svårt att göra det. En möjlig delförklaring till skillnaden mellan pojkar och flickor kan vara att flickorna tar på sig huvuddelen av ansvaret för preventivmedel genom att använda p-piller. Därmed ser de inte så stort behov av att tala med sin partner om detta. Även Buysse et al (1997b) beskriver pojkars och flickors svårigheter att, i en relation, ta reda på partners intentioner avseende säkrare sex, men de noterar inga skillnader mellan könen.

Den största skillnaden mellan pojkar och flickor är emellertid, enligt studien, hur lätt eleverna tycker sig ha för att säga nej till sex, även då de inte vill ha sex. Medelvärdet på den femgradiga Likertskalan är för pojkarna 3,41 och för flickorna 4,12, där värdet 1 innebär att man har svårt att säga nej, och värdet 5 att man anser sig ha lätt för att säga nej. Resultatet är dock föga förvånande sett ur ett traditionellt genusperspektiv, enligt vilket mannen alltid förväntas vilja ha sex, och där enbart kvinnan förväntas vara den som ska kunna säga nej. En mer könsneutral utgångspunkt i sex- och samlevnadsundervisningen vore därför bättre, som i motsats till traditionella

könsmönster, betonar vikten av att båda könen lär sig säga nej då de inte vill ha sex. Och, som givetvis också stärker båda könen utrymme, att ta initiativ till sex. Frågeställningen kan emellertid behöva undersökas ytterligare, förslagsvis i en kvalitativ studie. Det är till exempel inte så troligt att både pojkars och flickors svar, i lika hög grad grundar sig på erfarenhet av egna upplevda situationer. Man kan inte heller dra slutsatsen att alla elever, som uppgett att de haft svårt att säga nej, har blivit ”utsatta” för tvång eller övertalning. Kanske pojkar i högre utsträckning känner ett tryck från den egna kamratgruppen att ha sex, då tillfälle erbjuds. Sannolikt tar flickor själva i högre utsträckning idag initiativ till sex, jämfört med för några decennier sedan. Det innebär rimligtvis att pojkar i högre utsträckning än tidigare också ställs i situationer, där initiativet till sex inte ligger hos dem själva.

Enkäten innehåller även andra frågeställningar, som kan vara svåra att svara på för ungdomar med begränsad, eller ingen, erfarenhet av stadigt sällskap och samlag. Till exempel hur lätt man har för att prata med sin partner om preventivmedel eller vad man vill, och inte vill göra, då man har sex. I den inledande texten till några av enkätfrågorna (fråga 7-11) uttrycks därför att eleverna också kan grunda sina svar på hur de tror, att de beskrivna påståendena stämmer in på dem. Men frågorna är givetvis ändå svåra att besvara för de elever, som saknar erfarenhet från de beskrivna situationerna.

Samlagserfarenhet och preventivmedelsanvändning

Fler elever födda i Norden än utomnordiskt födda har samlagserfarenhet, men studien visar inga skillnader mellan könen. Detta är i linje med andra studier i Sverige, som till och med visar på en något lägre debutålder för flickor än för pojkar (Forsberg, 2000). Viktigt att notera, är att en klar majoritet av flickorna, födda utanför Norden, uppger sig ha haft samlag. Enkätsvaren ger information om eleverna är födda i ett utomnordiskt land, men ej i vilket land man är född. Det är dock rimligt att anta, att en hel del av de utomnordiskt födda flickorna kommer från länder, där det inte är accepterat att kvinnor har sex före giftermålet. För en del av dessa flickor bör det rimligtvis innebära en konflikt mellan, å ena sidan familjens/släktens syn på sex före äktenskapet och, å andra sidan den sexualsyn som är förhärskande bland nordiskt födda ungdomar. Att en stor del utomnordiskt födda flickor på IV har samlagserfarenhet är också viktig kunskap för lärare och elevvårdspersonal. Om dessa flickor, av familj, släkt - och även skola - inte förväntas vara sexuellt aktiva, bör det rimligen påverka deras möjligheter att skaffa sig kunskaper och kunna diskutera kring sex- och samlevnadsfrågor. Det är emellertid viktigt att betona, att några slutsatser om alla utomnordiskt födda flickor inte kan dras utifrån denna studie bland IV-elever vid några utvalda skolor.

Överraskande är att utomnordiskt födda i avsevärt högre utsträckning (56,8 %) uppger sig ha använt kondom vid senaste samlaget jämfört med elever födda i Norden (32,1 %). Skillnaden kan ej förklaras med en större p-pilleranvändning bland nordiskt födda flickor, eftersom studien inte visar några signifikanta skillnader i p-pilleranvändning efter födelseland. I likhet med elevernas svar på andra enkätfrågor är det emellertid svårt att med säkerhet avgöra om skillnaden i uppgiven kondomanvändning speglar

verkligheten, eller om elever födda utanför Norden i högre grad svarat i enlighet med vad de uppfattar som ”rätt svar”.

Jämförelser med andra studier

Enligt sexualvaneundersökningen Sex i Sverige (Lewin, Fugl-Meyer, Helmius, Lalos & Månsson, 1998) använde 22 % av den yngsta åldersgruppen, 18-24-åringar, kondom vid senaste samlaget. Studien ger således inget belägg för att ungdomar vid individuella programmet skulle använda kondom i mindre utsträckning än andra ungdomsgrupper. I en kunskapsöversikt om ungdomar och sexualitet (Forsberg, 2000) konstateras emellertid också att ungdomar i högre utsträckning använt kondom vid första samlaget, och att kondomanvändningen därefter tycks sjunka, till förmån för p-piller. Det gör det svårt att jämföra kondomanvändningen bland individuella programmets, huvudsakligen 16-åriga elever, som besvarat enkäten, med åldersgruppen 18-24 år. I den senare åldersgruppen är det rimligt att också anta, att andelen ungdomar, som lever i en stadig relation, är betydligt högre, vilket bör vara en delförklaring till deras avsevärt lägre kondomanvändning.

Andelen 18-24 åringar, som använder p-piller/stav/spruta är, enligt studien Sex i Sverige (Lewin et al, 1998), 56 %, vilket är betydligt högre andel jämfört med individuella programmets elever. Av de sistnämnda har endast 46 % angett att de använt p-piller eller annan preventivmetod.

Enligt Forsbergs (2000) kunskapsöversikt visar olika studier från 1999, att mellan 69 % och 84 % av ungdomar har använt någon form av preventivmedel vid senaste samlaget. Motsvarande andel för individuella programmets elever i denna studie är cirka 80 %, vilket inte tyder på högre riskbeteende bland dessa elever. De, av Forsberg refererade studierna, använder sig emellertid av urval, begränsade till vissa ungdomsgrupper, till exempel besökare vid RFSU:s klinik i Stockholm. Det gör det svårt att dra några säkra slutsatser från jämförelser mellan ungdomar vid IV och andra ungdomsgrupper i samhället.

Etnicitet, klass och genus i relation till sexualitet och relationer

Skillnaderna mellan pojkar och flickor i denna studie, avseende attityder till jämställdhet och sexualitet, är inte så stora, utan handlar oftast om några tiondelar i medelvärdet av svaren på den femgradiga Likertskala som använts. Där skillnader finns, ger emellertid flickorna överlag uttryck för den mest jämställda, eller könsneutrala, synen.

Lärarna vid de olika individuella programmen uppger alla, att majoriteten av eleverna kommer från familjer med låg socioekonomisk status. Tidigare har också konstaterats att flickors sociala klasstillhörighet identifieras som väsentlig för hur de definierar sig, agerar och bemöts, och att mycket talar för att de ”tysta” flickorna med lågutbildade föräldrar är förlorarna i den könsordning som finns i skolan. Eftersom studien enbart

riktats till elever vid individuella programmet, finns ej underlag för att göra jämförelser mellan olika socioekonomiska grupper. De konflikter, som finns för flickor med olika bakgrund i utvecklandet av sexualiteten, är emellertid belysta i andra artiklar.

Hur flickor med arbetarklassbakgrund förhandlar i både klass- och könsrelationer beskrivs i Inger Berggrens avhandling om flickor med arbetarklassbakgrund, "Identitet, kön och klass" (2001, sidan 335): *Flickorna och de unga kvinnorna i min studie vill inte vara en av de bortskämda pluggisarna, men de anpassar sig och vill se sig som unika, aktiva ordentliga flickor och unga kvinnor och normala elever i skolan. Tillsammans med sina kompisar värnar de sina relationer till varandra för att undvika att bli och känna sig socialt nedvärderade.* Beträffande sexualiteten och förhållandet till unga män är det avgörande för de unga kvinnorna att sexualiteten uttrycks inom ramen för det som ska utvecklas till – eller är – en relation. Inger Berggren skriver på sidan 260: (jag har) *försökt visa hur flickornas och de unga kvinnornas sexualiserade handlingar å ena sidan kan bli erkända som investeringar i lokala kärlekspraktiker. De blir ihop, är tillsammans och försöker skapa ett kärleksförhållande utan att de enbart blir identifierade eller identifierar sig själva som sexuella. Men å andra sidan kan de med samma handlingar bli offentligt sexualiserade och riskera sitt rykte och i värsta fall utestängas från den lokala gemenskapen om de investerar men misslyckas att bli delaktiga i kärlekspraktikerna. Den mening det lokala kollektivet av jämnåriga, som domineras av pojkarna och de unga männen, tillskriver handlingarna i situationen är avgörande.*

Ulla Forsberg har i sitt avhandlingsarbete (2002) följt och analyserat könsdiskurser i homogena och etniskt heterogena elevgrupper i årskurserna 0-6. Hon konstaterar att de 6-10 år gamla invandrareleverna i detta avseende inte skilde sig speciellt mycket från eleverna med svensk bakgrund. Bristen på tydliga skillnader förklaras med att elever i den tidigare grundskoleåldern vill vara "som alla andra" och likna sina kamrater. Tendenser pekar dock mot att invandrareleverna, speciellt flickorna, är mindre flexibla i sina positioneringar än kamraterna med svensk bakgrund. Författaren drar slutsatsen att uppmärksamheten i fortsatt forskning bör riktas mot betydelsen av etnicitet och socialt kön för könsskapandet.

I en artikel beskriver Bjerrum Nielsen (2003) några medelklassflickor som bryter mot vad som traditionellt förväntas av flickor i skolan. Problemen för dessa flickor tycks, under de första skolåren, inte i första hand ligga i relationen till de jämnåriga pojkarna och flickorna, utan snarare i att de skiljer sig alltför mycket från lärarnas förväntningar på hur flickor ska vara. Lite högre upp i skolåldern bidrar de utåtriktade, självsäkra, lite störande flickorna, tillsammans med utåtagerande pojkar, till att den lilla tysta gruppen flickor, som finns i klassen, blir ännu mer osynlig. Kroppsutveckling och utseende får emellertid med ökande ålder en betydelse och en inverkan på deras sätt att vara, som de får svårigheter att integrera i sin självbild. De möter en traditionell syn på kön i jämnåriggruppen. Könets betydelse kommer att förhandlas fram mellan grupper av aktiva flickor och aktiva pojkar, medan de mer stillsamma eleverna av båda könen ser på och knappt uppfattas som könade varelser i klassrummet.

Det går inte att, utifrån den använda enkäten, dra några slutsatser om hur pojkarna och flickorna på individuella programmet agerar i förhandlingar kring makt, sexualitet och utrymme i klassrummet. Enligt lärarna vid deltagande IV-program kom majoriteten av eleverna från hem med låg socioekonomisk status. De loggböcker från försöksundervisningen, som lärarna fört, ger emellertid ingen entydig bild av pojkarnas och flickornas utrymme i klassrummet. I några undervisningsgrupper dominerade flickorna och i andra grupper utgjorde pojkarna den dominerande gruppen.

Metodöverväganden

I detta avsnitt diskuteras frågeformulär, urval och bortfall såväl med avseende på den del av studien som rör attityder m.m., som avseende utfallet av försöksundervisningen.

Frågeformuläret

Samtliga frågor i enkäten, utom fråga 1-5, har hämtats från olika befintliga frågeformulär. För att mäta graden av traditionellt könsrollstänkande, kopplat till sexualitet, fanns endast det i USA utarbetade och utprovade instrumentet Double Standard Scale (DSS) att tillgå. Det kan emellertid diskuteras huruvida det är lämpligt att använda samma instrument i Sverige, eftersom synen på ungdomssexualitet säkerligen skiljer sig en hel del mellan länderna. En berättigad kritik från de lärare, som administrerade enkäten, var också att frågorna i DSS inte var neutralt formulerade, utan bestod av ganska fördomsfulla påståenden, som eleverna skulle ta avstånd från eller instämma i.

Drygt 70 % av eleverna hade, enligt enkätsvaren, någon gång haft samlag. De knappa 30 %, som ej haft samlag, har rimligen haft svårt att besvara de frågor som handlat om förmågan att kommunicera med sin partner i frågor som rör sex och preventivmedel, samt hur lätt eller svårt man ansett sig ha att säga nej till sex.

Det är svårt att veta vilken påverkan frågornas formulering i instrumentet DSS har haft på elevernas ställningstaganden. Majoriteten av eleverna får anses ge uttryck för en relativt jämställd inställning i frågor som rör sexualitet. På den femgradiga Likertskalan, som användes, var medelpoängen för pojkarna 3,29 och för flickorna 3,5, där det minst fördomsfulla svaret tilldelats värdet 5 och det mest fördomsfulla värdet 1. Det är emellertid också möjligt att elevernas medvetenhet om vad som anses vara korrekta svar i viss mån påverkat deras val av svarsalternativ.

Enligt de lärare, som administrerade enkäten, tycks eleverna i allmänhet ha bemödat sig om att besvara frågorna på ett seriöst sätt. Dessa lärare rapporterade inte heller några incidenter, som stört ifyllandet av enkäterna, eller att eleverna i någon större utsträckning visat att de inte förstått frågorna. I instruktionen till lärarna om hur enkäten skulle hanteras, påtalades möjligheten att läsa fråga för fråga högt om de bedömde, att eleverna skulle ha svårigheter att själva läsa och förstå texten. Ingen av lärarna uppgav dock att de hade behövt göra detta.

Syftet med frågeformulärets attitydfrågor har endast varit att relatera eventuella skillnader i attityder till kön och nordiskt respektive utomnordiskt födelseland, samt att undersöka om försöksundervisningen resulterat i förändrade attityder. Några jämförelser med andra ungdomsgruppers attityder i könsrollsfrågor har ej ansetts meningsfullt att göra.

Urvalet

Mot bakgrund av studiens syfte och frågeställningar hade det varit önskvärt att göra ett slumpmässigt urval av elever vid individuella program för att möjliggöra en generalisering av studiens resultat avseende IV-elevers attityder m.m. inom området sex- och samlevnad. Likaledes hade det varit önskvärt med en slumpmässig indelning av IV-elever i en försöksgrupp och en kontrollgrupp för att utvärdera effekterna av en begränsad undervisningsinsats av livskunskapskaraktär. Det var emellertid viktigt att försöksundervisningen kunde bedrivas på ett sätt som, enligt redovisade studier, visat sig ge effekter på elevernas attityder eller beteende, till exempel djupinriktad undervisning (Kindeberg et al, 1994), samt interaktiva metoder, innehållande rollspel och diskussioner (Grunseit, 1997). Därför var en förutsättning att samtliga deltagande individuella program var förtroga med livskunskapsmetodik. Livskunskapskurser är emellertid inte obligatoriska enligt läroplanen, utan anordnas på enskilda skolans egna initiativ, som ett sätt att organisera hälsoundervisningen, eller på grund av att skolans lärare och ledning uppfattar att livskunskap positivt bidrar till elevernas emotionella och sociala utveckling.

Det var således inte möjligt att, utan stora kostnader och arbete, kartlägga landets samtliga individuella program för att sedan göra ett slumpmässigt urval från samtliga skolor med livskunskapsundervisning. Resultatet får därför tolkas med stor försiktighet med avseende på generaliserbarhet. Det faktum att deltagande skolor redan var kända av Folkhälsoinstitutet, på grund av att de deltagit i olika kurser och projekt, kan sannolikt ha inneburit ett positivt urvalsbias. Att inte dessa skolor i nämnvärd grad lyckades påverka elevernas attityder under den begränsade försöksundervisningen gör det emellertid mindre troligt att ett mer slumpmässigt urval av skolor skulle ha gett ett bättre resultat med avseende på försöksundervisningens effekter.

Bortfall

Eftersom ett par tidigare genomförda studier vid individuella programmet har haft alltför låga svarsfrekvenser (Edgardh, 1999 samt 2001) var minimeringen av bortfallet en viktig fråga vid planeringen av enkätundersökningen. Många av eleverna vid individuella programmet har tidigare skolmisslyckanden och ogiltig frånvaro med sig i bagaget till det individuella programmet. Det är också ganska vanligt att eleverna har yrkespraktik en eller flera veckodagar. Det innebär att såväl den giltiga, som den ogiltiga frånvarofrekvensen, kan vara mycket hög bland eleverna på individuella

programmet. Många av eleverna kunde också antas ha svårigheter att läsa och förstå enkäten och därför ha ganska negativa förväntningar inför enkäten.

Förutom frånvarofrekvensen, förändras också antalet elever på IV kontinuerligt, även under terminstid. Ett problem, som deltagande lärare vid försöksskolorna stötte på under projektets gång, var när en elev skulle anses ha tagit del av försöksundervisningen och därmed delta vid det andra enkättilfället. Som ett riktvärde enades lärare och författaren om att eleverna skulle ha deltagit i minst 50 % av försöksundervisningen för att vara med vid det andra enkättilfället. Olika bedömning har förmodligen ändå tillämpats vid olika IV.

Bortfallet beror således på flera faktorer, av vilka frånvaro på grund av skolk eller sjukdom sannolikt är de viktigaste faktorerna. Det är rimligt att anta att de elever som, på grund av långvarigt skolk, ej fyllt i någon av enkäterna generellt hade ett större riskbeteende, jämfört med övriga elever vid IV – även inom området reproduktiv hälsa. Den kontinuerliga förändring av elevgruppen vid IV, som skedde under terminen, är ytterligare en faktor som förmodligen påverkat bortfallet i eftermätningen - i synnerhet vid försöksskolorna. En del elever hade, vid eftermätningstillfället, hunnit lämna undervisningsgruppen, medan några nytillkomna elever ej bedömts ha deltagit i minst 50 % av försöksundervisningen. Det finns dock inget som tyder på att det bortfall, som beror på att elever lämnat undervisningsgruppen innan eftermätningen gjordes, påverkat resultatet i någon bestämd riktning.

Några av de faktorer, som sannolikt haft betydelse för att bortfallet i denna studie blev relativt litet jämfört, med andra studier vid IV, var att lärarna var engagerade och delaktiga i projektet, att de fick frihet att under en given period välja dag för enkäten då många elever var närvarande, samt att livskunskapsundervisningen, enligt lärarna, är så populär att eleverna gärna kommer till just de lektionerna.

Det interna bortfallet på enskilda frågor är litet. Fyra elever har dock underlåtit att svara på frågorna om kön och födelseland. En möjlig förklaring till detta är att de aktuella eleverna bedömt att en sådan uppgift skulle göra det möjligt att identifiera dem utifrån kön och födelseland (Norden eller utomnordiskt).

Utvärdering av försöksundervisningen

Tidigare redovisade studier har pekat på ett samband mellan stereotyp, eller fördomsfullt, könsrollstänkande och användningen av preventivmedel. Mot bakgrund av detta har ett syfte med denna studie varit att undersöka om en starkt tidsbegränsad undervisning kan påverka elevernas könsrelaterade attityder inom området sex- och samlevnad. Målet med försöksundervisningen har således inte primärt varit att påverka elevernas beteenden.

Utvärderingen av försöksundervisningen visar att attityderna hos försöksskolornas hela elevgrupp inte genomgått någon statistiskt signifikant förändring – varken beträffande synen på arbetsfördelning i hemmet, eller synen på pojkars och flickors sexuella

handlingsutrymme. Vad gäller förmågan att tala om sexualitet med en kompis, att tala om preventivmedel med sin partner eller att säga nej till oönskat sex, finns inte heller några statistiskt signifikanta förändringar hos försöksskolornas hela elevgrupp mellan för- och eftermätningen.

En statistiskt signifikant förändring finns emellertid, som visar att försöksgruppens elever födda i Norden anser sig ha lättare för att säga nej till sex då de inte vill ha sex, efter försöksundervisningen jämfört med förmätningen. Eftersom även resultatet för kontrollgruppens elever ändrats i samma riktning för denna fråga finns ej någon signifikant skillnad mellan försöks- och kontrollgruppen i eftermätningen. För samma fråga ändras också värdet för pojkarna mot ökad förmåga att säga nej till oönskat sex ($p=0,08$), utan motsvarande förändring bland kontrollgruppens pojkar. Detta kan ses som en indikation på att försöksundervisningen ändå påverkat pojkarna. Att en av flera jämförelser på detta sätt uppkommer med statistisk signifikans kan emellertid också förklaras med tillfälligheter. Dessa, mindre förändringar, kan i alla händelser inte anses utgöra tillräckligt belegg för att en tidsbegränsad försöksundervisning omfattande 15-20 lektioner påverkar elevernas attityder till jämställdhet, deras attityder i könsrollsfrågor eller elevernas förmåga att kommunicera i frågor som rör sexualitet och preventivmedelsanvändning.

I vissa fall, till exempel avseende förmågan att säga nej till oönskat sex och acceptans för att flickor har med sig kondom, har kontrollgruppens resultat genomgått en större förändring mellan de två enkätstillfällena jämfört med försöksgruppen.

Jämförelser med andra studier

Som tidigare refererats finns få studier som visar på beteende- och attitydförändringar som en följd av sex- och samlevnadsundervisning. Kindeberg et al (1994) visar på förändringar i elevernas attityder och handlingsberedskap (intentions to act) genom att i enkätform låta dem beskriva hur de skulle handla i några beskrivna sexuella situationer. Försöksundervisningen för dessa ungdomar sträckte sig emellertid över två år och endast elevernas handlingsberedskap för att undvika riskbeteende i en sexuell situation mättes, inte förändringar av ungdomarnas faktiska sexuella beteende.

I en studie av Rotheram-Borus et al (1991) utvärderas en försöksundervisning, omfattande upp till 30 timmar, på ett hem (shelter) för 11-18 år gamla ungdomar ”på rymmen” (runaway youths). Interventionen omfattade allmän kunskap om hiv/aids, samt ungdomarnas förmåga att kontrollera sina känslor i högrisksituationer. I enskild rådgivning för ungdomarna samtalande man om personliga hinder för säkrare sex. Kontakter med hälsovården upprättades genom besök på en hälsostation. Eftersom ungdomarna stannade olika länge i det skyddade boendet varierade antalet sessioner mellan tre och trettio tillfällen. Utvärderingen av försöksinterventionen tre samt sex månader efter interventionen visade ett signifikant samband mellan interventionens längd (mätt i antal sessioner) och ungdomarnas rapporterade kondomanvändning. Studien visar också på en kritisk gräns om cirka 15 lektioner för att interventionen ska resultera i ökad kondomanvändning. Viktigt att notera är emellertid att den refererade

interventionen, förutom rena undervisningsmoment, också omfattade personlig rådgivning samt kontakt med hälsovården. Författarna konstaterar också, att det från studien inte går att dra några slutsatser om vilken eller vilka av de i interventionen ingående komponenterna som är orsaken till beteendeförändringarna.

Slutsatserna i artikeln av Rotheram-Borus et al är i överensstämmelse med studier kring annan hälsoundervisning i skolan. I en kunskapsöversikt av Lena Nilsson (2001, sid. 10) konstateras att: *"Health promotion interventioner i skolan kan vara effektiva i att förmedla kunskap, utveckla färdigheter och stödja positiva hälsoval. Detta blir effektivast om hälsoprogrammen är "comprehensive" (ung. mångsidiga, har en helhetssyn) och förenar skolans insatser med andra verksamheter (föräldrastöd, skolhälsovård, det omgivande samhället) samt pågår flera år."* Att det inte räcker med enbart undervisningsinsatser för att påverka hälsorelaterade attityder och beteende är också slutsatsen i en kunskapsöversikt över tobaksundervisningens effekter på skolbarns tobaksvanor (Bremberg & Källestål, 2002).

Behovet av att förena skolans hälsoundervisning med andra insatser, till exempel föräldrastöd, enligt de refererade studierna, belyser betydelsen av insatser inom mesosystemet i skolans hälsoarbete, enligt Bronfenbrenners ekologiska teori (1997). Det omgivande samhällets betydelse, utgör en illustration av exosystemets betydelse.

Enligt en rapport från Statens folkhälsoinstitut (2002) har nya, lovande pedagogiska program och kunskapsbaserade metoder utvecklats för främst undervisning i ANT (alkohol, narkotika och tobak) i främst USA. Idag pågår också kunskapsutveckling i Sverige kring dessa metoder, vilket förhoppningsvis kan leda till en utveckling av undervisningsmetodik, som i högre grad än i dag, kan påverka ungdomars attityder och livsstil i mer hälsosam riktning.

Forsberg (2002) konstaterar i sin avhandling att en vanlig strategi hos lärarna är att nå samförstånd med "machokillarna", som ofta saboterar och stör, och genom denna strategi försöka "locka över" dem till gruppen "mer studieinriktade". Det sker emellertid till priset av minskad uppmärksamhet på andra, mer studieinriktade, flick- och pojkgrupper. Slutsatsen i hennes avhandling är dock att skolan har goda möjligheter att påverka könpositioneringen bland de barn i årskurs 0-6 som hon följt. Framför allt de yngsta barnen byter ofta könpositioner och lärarna bör stödja och lyfta fram både pojkar och flickor som bryter mot sina respektive traditionella könpositioner.

Ovan nämnda studier visar, att det är tveksamt om skolan, genom enbart begränsade undervisningsinsatser, kan påverka elevernas attityder och beteenden. Resultatet i denna studie är således i linje med de ovan refererade studierna.

Metodöverbåganden

Nedan diskuteras möjligheterna till jämförelse mellan de två enkätstudierna, korttidseffekter samt försöksundervisningen. Frågeformuläret, urval samt bortfallet har redan diskuterats i föregående avsnitt.

Jämförelse på individnivå ej möjlig

Frågor om sexualitet och samlevnad är djupt personliga – inte minst för de ungdomar med invandrarbakgrund, som upplever konfrontationen mellan olika kulturers sexualsyn. Det var således ytterst viktigt att garantera eleverna största möjliga konfidentialitet, dels för att så många som möjligt skulle fylla i enkäten, dels för att de skulle svara så ärligt som möjligt. Tillsammans med lärarna diskuterades olika sätt att låta eleverna själva förse för- och efterenkät med någon märkning, som skulle göra det möjligt att jämföra varje elevs för- och efterenkät, till exempel att skriva en fyrsiffrig kod, namnet på någon person man beundrar eller har någon relation till. Riskerna sågs dock som stora att ett antal efterenkäter inte skulle gå att para ihop med sina respektive förenkäter på grund av att elever glömt sin egen kodning under de cirka två månader som förflöt mellan de två mättillfällena. En annan möjlighet hade varit att varje elev lade sin förenkät i ett kuvert, försett med elevens namn. Vid eftermätningstillfället får varje elev tillbaks sitt namnförsedda kuvert med den ifyllda förenkäten. Förenkäten kunde plockas ur kuvertet, som sedan slängs varpå de två ifyllda enkäterna häftas ihop och läggs i ett nytt, icke identifierbart kuvert. Riskerna och nackdelarna med någon form av kodning eller igenkänningstecken bedömdes dock som alltför stora mot bakgrund av frågornas känsliga karaktär. Enkätsvaren före och efter försöksundervisningen har således inte varit möjliga att jämföra på individnivå – endast på skolnivå. Med endast 13 deltagande skolor är det emellertid svårt att uppfylla krav på statistisk signifikans utifrån jämförelse på skolnivå. I stället har t-test valts för att uppskatta förändringarna mellan för- och eftermätning i försöks- respektive kontrollskolorna. Detta förfaringsätt bygger på att försöksskolorna i för- och eftermätningen ses som två oberoende grupper. Samma förfarande har gjorts för kontrollskolorna. Denna metod ställer emellertid, enligt statistisk expertis, större krav för att uppnå signifikans. Det går således inte att utesluta att individuellt identifierbara enkäter skulle ha resulterat i fler statistiskt signifikanta förändringar mellan för- och eftermätning i försöksgruppen.

Förändringar i kontrollgruppens resultat

Det har inte gått att finna någon säker förklaring till att också kontrollgruppens resultat för en del av frågorna förändrades mellan för- och eftermätning, trots att dessa elever ej fick någon formell sex- och samlevnadsundervisning under perioden mellan mätningarna.

Eleverna i såväl kontroll- som försöksgruppen hade emellertid nyligen lämnat en grundskoleperiod präglad av skolmisslyckanden bakom sig. Deras första termin på gymnasietts individuella program kan sannolikt också ses som en period präglad av osäkerhet, dåligt självförtroende och föränderlighet av, åtminstone ytligare, attityder och ställningstaganden i olika frågor. Samtidigt som grundläggande värderingar inom jämställdhetsområdet kan vara svåra att förändra är det inte osannolikt att attityder i enstaka frågor, som rör sexualitet och samlevnad, kan svänga ganska snabbt i elevgruppen. Inte minst kan första terminens möten med alla nya klasskamrater i

elevgruppen innebära rikliga tillfällen till påverkan mellan eleverna med avseende på attityder och värderingar.

Det är således rimligt att anta, att förmätningens frågor väckte funderingar som också kontrollskolornas elever fortsatt att diskutera sinsemellan, eller med sina lärare. Enligt uppgift från de lärare, som deltagit i studien, finns en hel del utrymme på individuella programmet att, under lektionstid, möta elevernas behov av att diskutera frågor som de tycker är angelägna. Eftersom kontrollgruppen var relativt liten i jämförelse med interventionsgruppen kan förändringar, på grund av diskussioner i enstaka kontrollskolor, haft betydelse för hela kontrollgruppens resultat. I en av kontrollskolorna hade man till exempel avsatt en lektion i veckan åt att diskutera frågor av existentiell natur, som eleverna tog upp. Det är troligt att enkätens innehåll utgjorde ett samtalsämne vid en del av dessa diskussioner.

Endast korttidseffekter möjliga att mäta

Eftersom det individuella programmet i allmänhet inte är ett aktivt val av eleverna, utan beror på betyg och intagningspoäng till gymnasieskolans nationella program, blir klassammansättningen inom individuella programmet klar först en bit in på höstterminen. Det medförde att försöksundervisningen inte kunde komma igång förrän i början av oktober. Eftersom förändringar i klassammansättningen också kan vara stor mellan två terminer var det viktigt att eftermätningen gjordes samma termin som försöksundervisningen. Av tidsskäl fick därför eftermätningen göras redan cirka en månad efter det försöksundervisningen avslutats. Det innebär att endast korttidseffekterna av försöksundervisningen kunde uppskattas.

Några av försöksundervisningens lärare har, då de informerats om resultatet av enkäten, betonat betydelsen av de fortsatta samtal, som blev en följd av själva försöksundervisningen. De effekterna har ej kunnat redovisas i utvärderingen. En längre period mellan försöksundervisningen och eftermätningen hade därför varit att föredra. Försöksundervisningen genomfördes också under elevernas första termin på individuella programmet. Att de inte hunnit lära känna varandra, eller lärarna, har sannolikt inneburit mindre trygghet under försöksundervisningen.

Undervisningen

Eftersom de flesta lärarna hade erfarenhet av livskunskapsundervisning var samtliga överens om att bygga på en elevaktiv undervisning med fokus på diskussioner och samtal. Innehållet i undervisningen, det vill säga vilka moment som skulle tas upp under de olika lektionerna, var svårare att nå konsensus om. De olika skolornas lärare hade i allmänhet goda erfarenheter av sin egen tidigare undervisning med avseende på innehåll och val av exempelvis värderingsövningar och visade inte så stort intresse att följa någon gemensam lektionsplanering. Dock accepterade alla att fokus i undervisningen skulle vara starkt centrerat på elevernas könsrollstänkande samt att alla skulle använda sig av några av frågorna i enkäten ”Living for Tomorrow”.

Liknande svårigheter redovisas av Wight och Abraham (2000) i implementeringen av projektet SHARE i några skotska skolor. Författarna beskriver den klyfta som finns mellan forskare och praktiker/lärare beträffande innehåll och metoder i hälsoundervisningen. Lärarna har, genom många års erfarenhet, skaffat sig en bild av hur hälsoundervisningen ska utformas och är, av förklarliga skäl, inte beredda att överge den till förmån för en mer teoretiskt forskningsbaserad metodik. Att försöka tvinga på lärarna ett sätt att bedriva sex- och samlevnadsundervisning skapar knappast förutsättningar för en verklig permanent förändring. Lösningen blev, i Wights och Abrahams fall, en kompromiss mellan den forskningsbaserade modellen och lärarnas erfarenhetsbaserade sex- och samlevnadsundervisning.

Varje lärare, som deltog i försöksundervisningen, ombads att föra loggbok kring syfte och innehåll för varje försökslektion samt hur de olika undervisningsgrupperna har fungerat. I majoriteten av undervisningsgrupperna har innehållet omfattat vikten av att skydda sig/preventivmedel, information om STI/aborter, rätten att säga nej, likheter/skillnader mellan pojkar och flickor avseende behov och önskningsar, samt några frågor ur "Living for Tomorrow". Flera av skolorna har också tagit upp homosexualitet samt romantik/kärlek. Vid en del av skolorna har personal från ungdomsmottagningen och/eller RFSL (Riksförbundet för sexuellt likaberättigande) deltagit under en eller ett par lektioner. I en självskattning av vilket innehåll varje skola fokuserat mest på uppger majoriteten av skolorna att de fokuserat mest på rätten att säga nej till sex, könsrollsfrågor, säkrare sex/preventivmedel, samt att prata sex med sin partner, i nu nämnd prioritetsordning. Undervisningen har således, i majoriteten av skolorna, spånt över ett bredare fält än det fokus på könsrollstänkande, som överenskomms vid det inledande internatet för lärare från försöksskolorna. Det kan ses som ett tecken på lärarnas svårigheter att utelägna traditionellt innehåll i sex- och samlevnadsundervisningen, med alltför komprimerat innehåll som följd. Att innehållet i den genomförda försöksundervisningen inte helt stämde med den fokusering på könsrollstänkande, som överenskommit, får också till följd att enkätens frågor inte helt speglar den genomförda undervisningen. Det är sålunda inte säkert att enkäten verkligen utgjorde en mätare på den undervisning som de facto genomfördes.

Eleverna vid varje skola har delats in i mindre undervisningsgrupper om vardera fem till tio elever. Oftast har varje grupp innehållit både pojkar och flickor, med könsspecifika grupper under endast ett par lektioner. Undervisningsgrupperna har fungerat olika bra. En del grupper har varit diskussionsbenägna, andra tysta och omotiverade. I några av grupperna har diskussionerna dominerats av pojkar och i andra grupper av flickor. I ett par fall var pojkarna så dominerande och provocerande att man mer permanent fick dela upp dem i en pojk- och en flickgrupp. Detta har givetvis påverkat lärarnas möjligheter att skapa en atmosfär, där eleverna kunnat känna den nödvändiga trygghet som är en förutsättning för tillitsfulla samtal om sexualitet och relationer. Att en del elever känt sig provocerade av undervisningen har förmodligen också påverkat deras svar i negativ riktning på en del av frågorna i eftermätningen. Ett önskemål från lärarna var också från början att få mer tid att arbeta med klimatet i sina grupper innan försöksundervisningen började. Av praktiska skäl var det dock ej möjligt.

Begreppet livskunskapsundervisning har i denna studie använts som ett samlingsnamn för hälsoundervisning, som rymmer samtal och diskussion utifrån elevernas erfarenheter och åsikter, i stället för faktaförmedling från läraren. Ofta används värderingsövningar som utgångspunkt för samtalen. Utöver dessa gemensamma drag har lärarna haft stor frihet att själva utforma sin livskunskapsmetodik. Det är således ett spektrum av olika livskunskapslektioner som har utvärderats i denna studie. Utifrån amerikanska modeller prövas nu i Sverige olika varianter av betydligt mer manualbaserade, strukturerade livskunskapslektioner eller lektioner för socialt emotionellt lärande.

Påverkan från många omgivningsfaktorer

Enligt Bronfenbrenners ekologiska teori (1997) påverkas barn och ungdomars utveckling av fler omgivningsfaktorer än vad utvecklingspsykologiska teorier tidigare tagit hänsyn till. Den starkt tidsbegränsade försöksundervisningens uteblivna effekter, i form av ändrade attityder, är i linje med denna teori. Försöksundervisningen kan ses som en insats inom ett mikrosystem, skolan, vilken är nära förbunden med ungdomarnas vardag. Att komplettera försöksundervisningen med ett närmare samarbete och dialog med elevernas föräldrar, syskon, släkt – d.v.s. insatser inom mesosystemet i Bronfenbrenners teori – har inte legat inom projektets ram. Förutom medverkan från enstaka representanter från RFSL:s lokalavdelningar och ungdomsmottagningar, har kontakter med det omgivande samhället i bredare bemärkelse, exosystemet, inte heller skett inom ramen för försöksverksamheten. Slutligen har makrosystemet i Bronfenbrenners ekologiska teori – lagar, kultur m.m. på samhällsnivå – betydelse för barn och ungdomars utveckling av attityder och beteenden. Påverkan på dessa faktorer har givetvis legat utanför ramen för försöksundervisningen.

Den begränsade insats från endast en aktör i elevernas omgivning, som projektet innefattat, kan uppenbarligen inte väga upp påverkan från föräldrar, syskon, kamratgrupp, relationen mellan hem och skola samt ytterligare omgivningsfaktorer i såväl meso- som exosystemet.

SLUTSATSER

Sex- och samlevnadsundervisningen har i Sverige en lång tradition. Men vi saknar, trots det, kunskap om undervisningens effekter med avseende på ungdomars attityder och beteenden. Även om den försöksundervisning, som utvärderats i denna studie, var kraftigt begränsad i omfattning finns anledning att nyansera samhällets ofta högt ställda förväntningar på att skolan genom enbart kortare undervisningsinsatser ska lösa olika samhälls- eller folkhälsoproblem. Det gäller såväl jämställdhetsfrågorna, som olika hälsofrågor, till exempel alkohol, narkotika och sexuellt överförda infektioner.

Frågor, som rör könsroller och den egna sexualiteten, är många gånger djupt privata. Det behövs ett kontinuerligt långsiktigt och brett arbete för att påverka attityder och beteende. Inte bara skolans synliga läroplan, så som den kommer till uttryck i den schemalagda undervisningen, är viktig, utan också den osynliga läroplanen bestående av

alla de könsrelaterade budskap som möter eleverna under en skoldag. Det handlar om hur pojkar och flickor bemöts – och vilka förväntningar som ställs på dem - under och utanför lektionerna, vad som sker under rasterna, hur jämställda relationerna i personalgruppen är, samt den egna familjens inställning i jämställdhetsfrågor. Hela skolan måste bli medveten om sin roll som förebild och förmedlare av etiska värden, och medvetenheten om betydelsen av samverkan med föräldrar och andra aktörer, i ungdomarnas närhet, måste öka.

Även medvetenheten om vikten att nå riskutsatta ungdomar med särskilda insatser bör öka. Ofta ligger inte problemet i att identifiera dessa ungdomsgrupper, utan snarare i hur insatser skall utformas för att ge resultat. Det behövs mer kunskap om detta, samt en ökad medvetenhet om hur olika samhällsaktörer bör samverka med varandra för att bidra till att ungdomar – i synnerhet de mest riskutsatta – genom ökad kunskap, medvetenhet, rådgivning, och individuellt stöd blir bättre rustade att göra egna hälsosamma val.

OMNÄMNANDEN

Denna studie har till stor del varit möjlig att genomföra inom ramen för mitt arbete vid Statens folkhälsoinstitut. Ett stort tack till såväl arbetskamrater som chefer för ert stöd och er förståelse då jag dragit mig undan för att skriva.

Ett stort tack också till min handledare, Gunilla Krantz, för allt ditt stöd och dina professionella råd under de år jag har arbetat med studien. Särskilt vid de tillfällen då arbetet framskridit alltför långsamt på grund av alla andra arbetsuppgifter, som kommit i förgrunden, har din förståelse, ditt positiva stöd och uppmuntrande kommentarer varit avgörande för att arbetet med studien blivit färdigt. Ett stort tack också till Staffan Lindberg på Folkhälsoinstitutet för värdefulla råd avseende den statistiska bearbetningen och till Gunilla Ripvall för hjälp med allehanda artiklar.

Under de år jag haft kontakt med lärare och elevvårdspersonal vid olika individuella program har jag imponerats av det engagemang och den professionalitet som präglar arbetet på IV. Det gäller i allra högsta grad också de kloka och engagerade lärare som jag haft glädjen att samarbeta med i genomförandet av denna studie. Ett varmt tack för allt arbete ni har lagt ner! Ni betyder så mycket för de unga människor som dagligen möter er!

REFERENSER

- Berggren, I. (2001). *Identitet, kön och klass. Hur arbetarflickor formar sin identitet*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Educational Sciences 157, Göteborg.
- Bremberg, S., Källestål, C. (2002). *Enbart undervisning om tobak har ingen effekt på ungdomars rökvanor. (Only education about tobacco has no effect on young people's smoking habits)*. (2003:4). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Bjerrum Nielsen, H. (2003). Nye jenter og gamle kjønn. *NIKK magasin*, 2003(2), 9-12.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, **32**, 513-533.
- Buyse, A., van Oost, P. (1997a). Impact of a school-based prevention programme on traditional and egalitarian adolescents' safer sex intentions. *Journal of Adolescence*, **20**, 177-188.
- Buyse, A., van Oost, P. (1997b). "Appropriate" male and female safer sexual behaviour in heterosexual relationships. *AIDS CARE*, **9**, 549-561.
- Caron, S. L., Davis, C. M., Halteman, W. A., Stickle, M. (1993). Predictors of condom-related behaviours among first-year college students. *The Journal of Sex Research*, **30**(3), 252-259.
- Centerwall, E. (1995). *Kärlek känns! förstår du. Samtal om samlevnad i skolan*. (95:142). Stockholm: Skolverket.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Connell, R. W. (1996). *Maskuliniteter*. Göteborg: Diadalos AB.
- Davis, C. M., Yarber, W. L., Bauserman, R., Schreer, G., Davis, S. L. (Eds.) (1998). *Handbook of sexuality-related measures*. USA: SAGE Publications, Inc.
- Edgardh, K. (1999). Sexual experience and behaviour as reported by 17-year – old girls and boys in Sweden. *Scandinavian Journal of Sexology*, **2**, 41-60.
- Edgardh, K. (2001). *Adolescent sexuality and sexual abuse. A Swedish perspective*. Doctoral dissertation. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Folkehelseinstituttet (2003) Smittsomme sykdom. Klamydiainfeksjon (genital). www.fhi.no/tema/smittevern/haandbok/klamydiainfeksjon.html. [2003-10-01]

- Forsberg, M. (2000). *Ungdomar och sexualitet – en kunskapsöversikt år 2000*. (Rapport 2000:15). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Forsberg, U. (2002). *Är det någon "könsordning" i skolan? Analys av könsdiskurser i etniskt homogena och etniskt heterogena elevgrupper i årskurserna 0-6*. Doktorsavhandling. Umeå Universitet, Pedagogiska institutionen, Umeå.
- Gillander Gådin, K. (2002). *Does the Psychosocial School Environment Matter for Health? A study of pupils in Swedish compulsory school from a gender perspectiv*. Doctoral dissertation, Umeå University, Umeå.
- Grunseit, A. (1997). *Impact of HIV and sexual health education on the sexual behaviour of young people. a review update* (by Grunseit & Kippax entitled *Effects of sex education on young people's sexual behaviour, Geneva 1993*). UNAIDS.
- Hammarström, A., Härenstam, A., Östlin, P. (1996). Kön och ohälsa – begrepp och förklaringsmodeller. In P.Östlin, M. Danielsson, F. Diderichsen, A. Härenstam, G. Lindberg (Eds.). *Kön och ohälsa – en antologi om könsskillnader ur ett folkhälsoperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Helmus, G. (1990). *Mogen för sex?! Det sexuellt restriktiverande samhället och ungdomars heterosexuella glädje*. Doktorsavhandling, Uppsala Universitet, Uppsala.
- Hemström, Ö. (1998). *Male Susceptibility and Female Emancipation. Studies on the Gender Difference in Mortality*. Doctoral dissertation, Stockholm University, Social studies, Stockholm.
- Herlitz, C. (2001). *Allmänheten och hiv/aids. Kunskaper, attityder och beteende 1989-2000*. (Rapport 2001:18). Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Hirdman, Y. (1988). Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (3), 49-61.
- JämO. (2003). Sexuella trakasserier. <http://195.149.159.99/diskriminering/sexuellatrakass.asp> [2003.08.04].
- Kindeberg, T. (1997). *Undervisningens möjligheter att påverka elevernas tänkande inom området aids och sexualitet*. Doktorsavhandling, Lunds Universitet, Lund.
- Kindeberg, T., Christensson, B. (1994). Changing Swedish student's attitudes in relation to the AIDS epidemic. *Health Education Research*, 9(2), 171-181.
- Kinnea, P. R., Gray, C. D. (2001). *SPSS for Windows Made Simple. Release 10*. East Sussex: Psychology Press Ltd.

- Lewin, B., Fugl-Meyer, K., Helmius, G., Lalos, A., Månsson, S.A. (1998). *Sex i Sverige. Om sexuallivet i Sverige 1996*. (1998:11). Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Lewis, J. (2003). *Living for tomorrow*.
http://www.nikk.uio.no/forskningsprojekt/livingfortomorrow/publ/lft_questionnaire.pdf
[2003-09-30].
- Nationalencyklopedin. (2003). http://www.ne.se/jsp/notice_board.jsp?i_type=1.
[2003-10-01].
- Nilsson, L. (2001). *Hälsa och lärande? – Kunskapssammanställning avseende samband mellan elevers hälsa och studief framgång/inläring*. (F-serie 2000:1). Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Oakley, A., Fullerton, D., Holland, J., Arnold, S., France-Dawson, M., Kelley, P., McGrellis, S. (1995). Sexual health education interventions for young people: a methodological review. *British Medical Journal*, **310**, 158-162.
- Robson, C. (1993). *Real world research. A resource for social scientists and practitioner- researchers*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Rotheram-Borus, M. J., Koopman, C., Haignere, C., Davies, M. (1991). Reducing HIV sexual risk behaviours among runaway adolescents. *Journal of the American Medical Association*, **266**, 1237-1241.
- Skolverket (2000a). *Kursplaner och betygskriterier 2000. Grundskolan*. Stockholm.
- Skolverket (2000b). *Nationella kvalitetsgranskningar 1999. Skolans arbete mot mobbning och annan kränkande behandling. Sex- och samlevnadsundervisningen. Undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*. (Rapport nr 180). Stockholm.
- Smittskyddsinstitutet (2003a). Statistik. Anmälningspliktiga sjukdomar. Klamydiainfektion.
http://gis.smittskyddsinstitutet.se/mapapp/build/1324000/table/Chlamydia_swe_year
[2003.10.01]
- Smittskyddsinstitutet (2003b). Klamydiainfektion (Chlamydia trachomatis) – Kommentarer till statistiken.
<http://www.smittskyddsinstitutet.se/SMItemplates/Article.aspx?id=2835>
[2003.10.01]
- Statens folkhälsoinstitut (2002). *Förebyggandets konst. Insatser för att stärka den alkoholskadeförebyggande verksamheten i skolan*. Regeringsuppdrag den 31 mars 2002. Stockholm.

- Statens Serum Institut (2003). Klamydia. <http://www.ssi.dk/sw1083.asp> Danmark. [2003-10-01].
- Svederberg, E., Svensson, L., Kindeberg, T. (red.). (2001). *Pedagogik i hälsofrämjande arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Utbildningsdepartementet (1994a). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, LPO 94*. Stockholm.
- Utbildningsdepartementet (1994b). *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna LPF 94*. SKOLFS 1994:2. Stockholm.
- Utbildningsdepartementet (1997). Skollag. SFS nr: 1985:1100. Omtryck: SFS 1997:1212. <http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw> [2003-10-06].
- Utbildningsdepartementet. (1998). *PRIV – en ny väg till ett nationellt program*. (Ds 1998:27). Stockholm.
- Vogels, T., Brugman, E., van Zessen, G. (1999). Aids-related knowledge, attitudes and behaviour: a comparison of Dutch students and drop-outs. *Journal of Adolescence*, **34**(134), 369-379.
- WHO (1996). *Sexually transmitted diseases (STDs)*. www.who.int/inf-fs/en/fact110.html. Fact Sheet N110. [2003-10-01].
- Wight, D., Abraham, C., Scott, S. (1998). Towards a psycho-social theoretical framework for sexual health promotion. *Health Education Research*, **13**(3), 317-330.
- Wight, D., Abraham, C. (2000). From psycho-social theory to sustainable classroom practice: developing a research-based teacher-delivered sex education programme. *Health Education Research Theory & Practice*, **15**(1), 25-38
- Öhrn, E. (2003). *Könsmönster i skolan – en kunskapsöversikt om unga i skolan*. (02:695). Kalmar: Skolverket.

Appendix 1, ENKÄT

I den här enkäten är det Dina åsikter som är viktiga!

Vad tycker DU i frågor som handlar om könsroller och sex- och samlevnad?
Genom att fylla i dina svar uppriktigt och ärligt kan Du hjälpa till att göra sex- och samlevnadsundervisningen bättre i framtiden för andra ungdomar.

Du deltar **anonymt!** Du behöver inte skriva namn eller personnummer någonstans och då du är klar stoppar du frågeformuläret i ett omärkt svarskuvert som du sedan klistrar igen och lämnar till din lärare. Alla kuverten skickas sedan direkt till Folkhälsoinstitutet och ingen kommer att veta hur just DU svarat.

Du deltar också **frivilligt**. Om du inte vill vara med lämnar du in formuläret tomt i kuvertet.

Tillsammans med lärare vid några utvalda skolor vill Folkhälsoinstitutet utveckla sex- och samlevnadsundervisningen så att eleverna får mer utrymme att diskutera och fundera över frågor som handlar om könsroller, manligt och kvinnligt. Dina svar i den här enkäten är en viktig del i det arbetet. Därför är det viktigt att du svarar så uppriktigt som möjligt vad just Du tycker i de olika frågorna!

Med vänlig hälsning

Bengt Sundbaum

Statens Folkhälsoinstitut
103 52 Stockholm
Tfn 08-5661 35 22

Frågeformulär

Du svarar genom att sätta kryss i en ruta, så här

Först några frågor om dig själv, var du och dina föräldrar är födda samt hur du tycker att arbetsfördelningen i ett hem bör vara.

1. Är du pojke eller flicka? Pojke Flicka

2. Hur gammal är du? 16 år 17 år 18 år 19 år

3. I vilket land är du född?

Sverige eller Danmark/Finland/Norge/Island Annat land

4. I vilket land är din pappa född?

Sverige eller Danmark/Finland/Norge/Island Annat land

5. I vilket land är din mamma född?

Sverige eller Danmark/Finland/Norge/Island Annat land

6. Hur tycker du det ska vara när en man och en kvinna lever tillsammans, vem ska göra vad i hemmet?

Kryssa för hur du tycker det ska vara:

	<u>Bara</u> <u>kvinnan</u>	<u>Mest</u> <u>kvinnan</u>	<u>Båda</u> <u>lika mycket</u>	<u>Mest</u> <u>mannen</u>	<u>Bara</u> <u>mannen</u>
Ta hand om barnen	☐	☐	☐	☐	☐
Laga saker	☐	☐	☐	☐	☐

(Frågan fortsätter på nästa sida)

	<u>Bara kvinnan</u>	<u>Mest kvinnan</u>	<u>Båda lika mycket</u>	<u>Mest mannen</u>	<u>Bara mannen</u>
Handla mat	☐	☐	☐	☐	☐
Fixa med bilen	☐	☐	☐	☐	☐
Laga mat	☐	☐	☐	☐	☐
Städa	☐	☐	☐	☐	☐
Bestämna om pengar	☐	☐	☐	☐	☐
Tvätta	☐	☐	☐	☐	☐
Bestämna vad familjen ska göra	☐	☐	☐	☐	☐
Tjäna pengar till familjen	☐	☐	☐	☐	☐
Bestämna över barnen	☐	☐	☐	☐	☐
Betala räkningar	☐	☐	☐	☐	☐

Man kan ha olika lätt för att prata om känsliga saker som till exempel sex. Fråga 7- 11 handlar om hur du tycker (eller tror) att du upplever det.

7. Jag har lätt för att tala om sex med en kompis av samma kön

Stämmer helt Och hållet på mig
 Stämmer delvis på mig
 Osäker
 Stämmer inte på mig
 Stämmer inte alls på mig

8. Jag har lätt för att prata om sex med en kompis av motsatt kön

Stämmer helt Och hållet på mig
 Stämmer delvis på mig
 Osäker
 Stämmer inte på mig
 Stämmer inte alls på mig

9. Jag har lätt för att prata med min kille/tjej om vad jag vill göra och vad jag inte vill göra då vi har sex med varandra

☐	☐	☐	☐	☐
Stämmer helt Och hållet på mig	Stämmer delvis på mig	Osäker	Stämmer inte på mig	Stämmer inte alls på mig

10. Det finns tillfällen då jag skulle behöva prata med min kille/tjej om preventivmedel, men jag har svårt att göra det då vi är tillsammans med varandra.

☐	☐	☐	☐	☐
Stämmer helt Och hållet på mig	Stämmer delvis på mig	Osäker	Stämmer inte på mig	Stämmer inte alls på mig

11. Jag har svårt att säga nej till sex även när jag inte vill ha sex

☐	☐	☐	☐	☐
Stämmer helt Och hållet på mig	Stämmer delvis på mig	Osäker	Stämmer inte på mig	Stämmer inte alls på mig

Här kommer några påståenden som handlar om tjejer, killar och sex. Kryssa för det svarsalternativ som stämmer bäst med din egen uppfattning.

12. Det är stor skillnad mellan killars och tjejers behov och önskningar när det gäller sex

☐	☐	☐	☐	☐
Instämmer helt	Instämmer delvis	osäker	Instämmer inte	Instämmer inte alls

13. De flesta tycker att en tjej ska vara mindre erfaren när det gäller sex än hennes kille

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

14. Jag tror inte det är många killar som vill ha stadigt sällskap med en tjej som har legat med andra killar

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

15. Jag tycker att en tjej aldrig bör visa att hon vill ha sex

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

16. Jag tycker det är viktigt killar har sexuell erfarenhet så att de kan lära sin tjej mer om sex.

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

17. En "fin" tjej skulle aldrig gå med på att ha samlag "första kvällen" men det förväntas av en kille att han vill ha sex "första kvällen"

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

18. Jag tycker det är viktigt att en kille har legat med många tjejer så att han kan bli en erfaren älskare

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

19. Jag tycker att killen ska vara den aktiva vid ett samlag och tjejen ska inte vara aktiv.

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

20. Jag tycker det är OK att en tjej har med sig kondomer

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

21. Jag tycker det är värre om en tjej har legat med många än om en kille har gjort det

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

22. Jag tycker det är killen som ska ta första steget till att ha sex.

Instämmer helt Instämmer delvis osäker Instämmer inte Instämmer inte alls

Till sist kommer några frågor om dina egna erfarenheter när det gäller sex.

23. Har du någon gång haft samlag? Ja Nej

24. Har du haft samlag någon gång
under den senaste månaden? Ja Nej

25. Använde du/din partner kondom då du senast hade samlag?
 Ja Nej Har ej haft samlag

26. Använde du/din partner någon annan
preventivmetod än kondom vid ert senaste samlag?
 Ja, p-piller Ja, annan preventivmetod än p-piller Nej
 Vet inte Har ej haft samlag

27. Har du stadigt sällskap just nu? Ja, sedan månader
tillbaks
 Nej

28. Använder du eller din stadiga partner p-piller? Ja Nej
 Har ingen fast
partner just nu

Här nedan kan du skriva vad du vill, till exempel vad du tyckte om frågorna. Skriv också gärna om dina svar på frågorna 23-28 grundar sig på att du har haft stadigt sällskap eller samlag med en partner av samma kön som du.

.....

.....

.....

.....

**Nu är det slut på frågorna.
Kolla att du inte glömt några svar.
Stoppa sedan ditt frågeformulär i kuvertet och klistra igen det.**

Stort tack för din medverkan!

Nordiska högskolan för folkhälsovetenskap
Box 12133, SE-402 42 Göteborg
Besöksadress: Nya Varvet, Byggnad 25
Tel: +46 (0)31 69 39 00, Fax: +46 (0)31 69 17 77
E-post: administration@nhv.se
www.nhv.se